

บทความรับเชิญ

การบูรณะวิหารพระเจ้าพันองค์ วัดปงสนุก จังหวัดลำปาง แบบมีส่วนร่วม : บทเรียนและประสบการณ์ของ คนตัวเล็กกับการอนุรักษ์

วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์

บทนำ

การอนุรักษ์แหล่งมรดกทางศิลปวัฒนธรรม โบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนในประเทศไทยเป็นหน้าที่ดูแลของกรมศิลปากร หากแต่ด้วยการที่ประเทศไทยมีแหล่งมรดกทางศิลปวัฒนธรรมจำนวนมากเกินกว่าภาระหน้าที่ของหน่วยงานหลักจะสามารถดูแลได้ทั่วถึง จึงเกิดแนวคิด “การช่วยรัฐดูแลมรดกทางศิลปวัฒนธรรมโดยประชาชน” ทั้งนี้ นอกจาก “งบประมาณ” ที่ต้องจัดหาแล้ว แนวทางที่สำคัญ คือ การพัฒนา “ความร่วมมือ” กับองค์กรต่างๆ โดยใช้ “ความรู้ในทุกศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง” มาผสานกับ “เทคนิควิธี” และ “กระบวนการทางชุมชน” ในการอนุรักษ์ ซึ่งจำเป็นจะหาจุดลงตัวที่เหมาะสมท่ามกลางความคิดที่แตกต่างกันของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง จึงมักมีข้อถกเถียงระหว่าง “ความงาม” “ประโยชน์ใช้สอย” “การคืนคุณค่าดั้งเดิม” รวมถึง “การพัฒนา” ที่ยากจะตัดสินใจ และความยากอีกประการ คือ “การปลุกจิตวิญญาณของชุมชนผู้เป็นเจ้าของ” ให้มีความรู้สึกร่วม ความรู้สึกผูกพัน มีจิตสำนึกช่วยกันหวงแหนรักษาและถ่ายทอดองค์ความรู้ ในบริบทของวิถีชุมชนที่ตนสามารถดำเนินการได้

ในที่นี้ ขอนำกรณีศึกษาที่ผู้เขียนได้มีส่วนร่วมในกระบวนการมาราว 10 ปี ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2546 ในการหาแนวทางในการบูรณะอาคารหลังเล็กๆ หลังหนึ่ง ในจังหวัดลำปาง ที่ขาดแคลนในเรื่องทุนทรัพย์ หากแต่มี “ทุนแห่งองค์ความรู้ภูมิปัญญา” ของบุคลากรที่มีความหลากหลายทั้งในพื้นที่และต่างพื้นที่ที่สามารถผสานพลังผ่าน “กิจกรรมชุมชน” ใน 3 ระดับชั้นคือ

1. ผู้สูงอายุ
2. คนวัยทำงาน
3. เด็ก เยาวชน

โดยให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการรื้อฟื้นวัฒนธรรมชุมชน และร่วมกันบูรณะอาคารที่ชื่อว่า “วิหารพระเจ้าพันองค์” วัดปงสนุก จังหวัดลำปาง เพื่อหาแนวทางผสมผสานศาสตร์ของการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม และรักษาคุณค่าแห่งภูมิปัญญา โดยผสมผสานแนวปรัชญาพระราชดำรัส “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่มีความเชื่อว่า จะเป็นประโยชน์สำหรับชุมชนที่มีมรดกทางศิลปวัฒนธรรมหรือสถาปัตยกรรม แต่ไม่ทราบว่าจะดำเนินการอย่างไร ซึ่งปัจจุบัน หลายชุมชนในประเทศไทยและต่างประเทศสามารถนำแนวทางเช่นนี้มาปรับใช้ในการทำงานร่วมกับชุมชน เพื่อช่วยกันรักษามรดกของประเทศไทยให้เกิดความยั่งยืนและภาคภูมิใจในความเป็นชาติต่อไปอย่างยั่งยืน

1. สภาพการณ์ก่อนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

กระบวนการทำงานบูรณะวิหารพระเจ้าพันองค์ เริ่มต้นในปลายปีพ.ศ. 2546 ซึ่งสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องมี 3 บริบทใหญ่ก่อนการเปลี่ยนแปลง ดังนี้

- 1.1 สถานการณ์การอนุรักษ์ — บูรณะปฏิสังขรณ์ในประเทศไทยก่อนปีพ.ศ. 2546
- 1.2 สถานการณ์ของชุมชนปงสนุก

วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์

คนบด

คณะจิตรศิลป์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

อีเมล : woralun@gmail.com

Invited Article

Community-based conservation of Viharn Phra Chao Pun Ong, Wat Pongsanuk, Lampang : Lesson learned by the little people in conservation group.

Woralun Boonyasurat

Woralun Boonyasurat

Dean

Faculty of Fine Arts

Chiang Mai University

E-mail : woralun@gmail.com

1.3 การรับรู้เรื่องราวของวัดปงสนุกในพื้นที่จังหวัดลำปาง ดังมีรายละเอียด คือ

1.1 สถานการณ์การอนุรักษ์ — บุรณะปฏิสังขรณ์ในประเทศไทยก่อนปีพ.ศ. 2546

โดยปรกติกการอนุรักษ์อาคารที่มีความเก่าแก่ในประเทศไทยที่มีอายุเกิน 50 ปี โดยเฉพาะอาคารที่ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ มักจะอยู่ภายใต้การดูแลของกรมศิลปากร ซึ่งเป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง เพราะมีองค์ความรู้ผู้เชี่ยวชาญในการอนุรักษ์ รวมถึงงบประมาณในการทำงาน หากแต่ด้วยข้อจำกัดของหน่วยงานในเรื่องบุคลากรและงบประมาณที่ต้องดูแลโบราณสถานทั่วประเทศ จึงทำให้กรมศิลปากรไม่สามารถทำการอนุรักษ์หรือบูรณะอาคารที่มีคุณค่าและความเก่าแก่ทุกหลังที่มีผู้ทำจดหมายร้องขอมา ซึ่งโดยมากจะเป็นอาคารทางศาสนา ซึ่งวัดและชุมชนส่วนใหญ่มีความเชื่อและดำเนินการในสังคมไทยใน 2 ลักษณะใหญ่ คือ

1. การรื้อถอน แล้วสร้างอาคารหลังใหม่ทดแทน ด้วยถือว่าอาคารหลังเก่ามีอายุมาก และไม่แข็งแรงคงทน เพื่อสร้าง “บุญ” และถือเป็นการสืบทอดศาสนา

2. การปล่อยให้ทิ้งร้าง ด้วยถือว่าไม่สามารถดูแลหรือมีสิทธิในการอนุรักษ์อาคาร เมื่ออาคารเกิดการผุพังก็จะปล่อยให้ทิ้งไว้ ไม่มีการดำเนินการใดๆ เพราะถือว่าเป็นอาคารของราชการ ไม่ใช่สมบัติของชุมชน หากดำเนินการสิ่งใดไปจะเกิดความผิดและอาจจะถูกปรับหรือถูกลงโทษ

ดังนั้นความรู้สึกของการเป็นเจ้าของอาคารเหล่านั้นจึงห่างไปจากสำนักของชุมชน อีกทั้งกระบวนการของการอนุรักษ์ - บูรณะปฏิสังขรณ์ต้องใช้ความละเอียดประณีต ซึ่งต้องใช้เวลาและงบประมาณจำนวนมาก ในบางแห่งเมื่อเกิดการอนุรักษ์แล้วกลับแทบไม่เห็นความแตกต่างจากเดิมมาก หรือถ้าอนุรักษ์แล้วแตกต่างไปจากเดิม การอนุรักษ์อาคารจึงมักเป็นประเด็นถกเถียงในสังคมเรื่อยมา ดังนั้นชุมชนจึงมีความแตกต่างทางความคิดที่มักจะปรากฏการตัดสินใจ 3 แบบคือ

1. การบูรณะปฏิสังขรณ์ โดยการรักษาสภาพเดิมให้มากที่สุดให้คงที่ ซึ่งรวมถึงการซ่อมแซมให้สมบูรณ์และเติมสิ่งใหม่เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์มากขึ้น อาจใช้รูปแบบเทคนิควัสดุเพิ่มเติมโดยมีฐานจากอาคารเดิมเป็นส่วนใหญ่

2. การอนุรักษ์ โดยการรักษาอาคารดั้งเดิมไว้ทั้งหมด แต่มักจะมีปัญหาที่ตามมาพร้อมกัน คือเรื่องของกระบวนการทำงานอนุรักษ์ที่ต้องการผู้เชี่ยวชาญ เวลา และงบประมาณจำนวนมาก

3. การสร้างใหม่ โดยไม่เข้าใจในคุณค่า จึงรื้อแล้วปรับเปลี่ยนรูปแบบใหม่ในปัจจุบัน ด้วยสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศ จึงทำให้โบราณสถานส่วนใหญ่ถูกละเลยหรือถูกรื้อถอนโดยไม่แจ้งให้กรมศิลปากรทราบเป็นจำนวนมาก เพราะถือว่าเป็นเรื่องยุ่งยากสำหรับชุมชน และเมื่อรื้อสร้างใหม่แล้วก็ถือว่าชุมชนไม่มีหน้าที่หรือภาระที่ต้องดูแลอาคารเก่าที่ชุมชนมองว่า “ไม่เจริญหูไม่เจริญตา” อีกต่อไป

ในการอนุรักษ์หรือบูรณะ กรมศิลปากรมีระเบียบว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. 2528 ที่กำหนดแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถาน เริ่มตั้งแต่การประเมินคุณค่า

ของโบราณสถาน หรือประเพณีสถานะของโบราณสถาน ฯลฯ ที่ผ่านมา การดำเนินงานด้านการอนุรักษ์มีเงื่อนไข ความเห็นและความแตกต่างกันในบางประเด็นทั้งในด้านบุคลากร วัสดุ การถ่ายทอดองค์ความรู้ อีกทั้งยังมีแนวคิดที่คลาดเคลื่อนว่า การอนุรักษ์ปกป้องดูแลมรดกโบราณสถานเป็นภารกิจของกรมศิลปากรเท่านั้น ซึ่งในความเป็นจริง กรมศิลปากรทำหน้าที่ตามกฎหมายและพ.ร.บ. ที่เป็นหน่วยงานหลัก แต่ยังเป็นหน้าที่ของพลเมืองที่ต้องร่วมกันดูแลรักษาโบราณสถานร่วมด้วย เพราะเป็นมรดกของชาติ แต่เมื่อชาวบ้านเข้าใจว่า ไม่ใช่เรื่องของตน จึงทำให้เกิดปัญหา จึงควรพูดคุยทำความเข้าใจกับผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน นิติบุคคล วัด องค์กรต่างๆ

1.2 สถานการณ์ของชุมชน

ชุมชนปงสนุก เป็นชุมชนขนาดเล็กที่มีชาวบ้านราว 600 คน ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ชีวิตส่วนใหญ่ คือ ชีวิตของคนในเมืองที่คนรุ่นหนุ่มสาวต้องออกไปทำงานนอกบ้าน หรือไปทำงานในเมืองหลวง ผู้ที่อยู่กับชุมชนจึงเป็นผู้สูงอายุและเด็ก สถานที่ที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน คือ “วัดปงสนุก” ซึ่งมีการแบ่งออกเป็น 2 วัด 2 เจ้าอาวาส ในบริเวณรั้วเดียวกัน คือ วัดปงสนุกเหนือ และวัดปงสนุกใต้ โดยมี “ม่อนดอย” ซึ่งเป็นภูเขาขนาดเล็ก มีการปลูกสร้างอาคารไว้บนนั้น ได้แก่ อาคารวิหารพระนอน เจดีย์ อาคารจัตุรมุข เสาหงส์ และอาคารขนาดเล็ก ซึ่งเป็นที่เก็บของของวัด อาคารวิหารพระนอนและเจดีย์ได้รับการบูรณะขึ้นใหม่เพื่อเป็นการสืบทอดศาสนา ในปีพ.ศ. 2546 ชาวบ้านปงสนุกมีความคิดที่จะทำการบูรณะปฏิสังขรณ์อาคารจัตุรมุข ที่ตั้งบนม่อนดอยของวัดปงสนุก ในขณะนั้นชุมชนยังมีความคิดเรื่องความแตกต่างระหว่าง 2 ชุมชน ขณะเดียวกัน ก็มีความรู้อย่างจำกัดเรื่องประวัติศาสตร์หรือคุณค่าของอาคาร ส่วนผู้รู้ในชุมชนก็มีอายุมาก รวมถึงยังขาดงบประมาณและวิธีการที่เหมาะสมในการ

ดำเนินการ ส่วนกลุ่มเด็กรุ่นใหม่ในชุมชน คือ อาจารย์อนุกุล ศิริพันธ์ จึงได้ขอความช่วยเหลือมายังผู้เขียน ซึ่งเป็นครูที่สอนและวิจัยด้านสถาปัตยกรรมล้านนา โดยเชื่อว่าจะสามารถหาหนทางช่วยชุมชนได้ อีกทั้งยังมีความผูกพันกับวัดโดยเฉพาะในการทัศนศึกษาวิชา 104301 สถาปัตยกรรมไทยและพิธีกรรมที่ผู้เขียนต้องนำนักศึกษามาเรียนรู้ และบำเพ็ญประโยชน์ที่วัดแห่งนี้เสมอมาเป็นเวลากว่า 20 ปี

1.3 การรับรู้เรื่องราวของวัดปงสนุกในพื้นที่จังหวัดลำปาง

ในช่วงเริ่มต้นเมื่อ 10 ปีที่ผ่านมา การรับรู้เรื่องราวของวัดปงสนุก จังหวัดลำปาง เป็นเรื่องที่จำกัดมาก เพราะผู้คนส่วนใหญ่จะมีวิถีแห่งการทำงาน และการรับรู้เรื่องราวต่างๆ จึงมักจะเป็นเรื่องของความทันสมัย การสร้างอาคารแบบใหม่หรือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัจจัย 4 มากกว่าการอนุรักษ์หรือบูรณะ ในเวลานั้นมีการจัดประชุมหน่วยงานราชการในจังหวัดลำปางเรื่อง “อดีตปัจจุบันและอนาคตของลำปาง” จัดขึ้น ณ วิทยาลัยอินเตอร์เทคลำปาง ซึ่งอาจารย์อนุกุล ศิริพันธ์ ได้เชิญผู้เขียนให้ไปพูดเรื่องวัดปงสนุก ซึ่งสร้างความประหลาดใจให้แก่ที่ประชุม เพราะน้อยคนนักจะรู้จักวัดแห่งนี้ การค้นหาข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต จึงไม่พบข้อมูลใดๆ เกี่ยวกับวัดปงสนุก จังหวัดลำปาง เลย จะพบแต่เพียงวัดปงสนุก จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นที่บำเพ็ญกุศลให้แก่ “ครูจุหลิง” ครูผู้เสียสละชีพในพื้นที่ภาคใต้ ดังนั้นการกระทำใดๆ เช่น การทอดกฐิน การหางบประมาณในการบูรณะปฏิสังขรณ์ จึงต้องใช้ระยะเวลาเพื่อสร้างความมั่นใจถึงการมีตัวตนของวัดแห่งนี้ต่อสาธารณะชน

หากกล่าวโดยสรุป เรื่องสภาพการณ์ก่อนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้น ผู้เขียนสามารถสรุปสภาพปัญหาได้ 5 ประเด็นหลัก และในขณะเดียวกันก็มีทางออกสำหรับชุมชนซึ่งก่อให้เกิดความเข้มแข็งในเวลาเดียวกัน ซึ่งสามารถสรุปเป็นตารางได้ ดังนี้

ตารางที่ 1 สรุปเรื่องสภาพการณ์ก่อนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

วิกฤต	โอกาส
1. ปัญหาเอกภาพของชุมชน	1. มีเรื่องราวในประวัติศาสตร์ที่ค้นคว้าพบการอพยพเข้ามาของชาติพันธุ์ที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงเวลา 2. พื้นฐานของจิตใจที่ดีของชุมชน
2. ปัญหาผู้ที่เชื่อมโยงระหว่างผู้สูงอายุและเยาวชน	1. มีเยาวชนรุ่นใหม่ที่มีแนวโน้มว่าจะสามารถเป็นผู้นำที่เข้มแข็งในอนาคต 2. มีเครือข่ายเยาวชนที่เข้าใจและสนใจเรื่องการถอดองค์ความรู้จากชุมชน
3. ประชากรในช่วงวัยทำงานนิยมออกไปทำงานนอกชุมชนจึงมีเพียงผู้สูงอายุและเด็ก	1. ยังมีผู้สูงอายุซึ่งมีความรู้ความสามารถทางประเพณีพิธีกรรมที่ศรัทธาในศาสนา 2. มีวัยรุ่นที่แม้จะมีจำนวนน้อยแต่มีความรักในถิ่นฐานของตน
4. ขาดการรับรู้ถึงประวัติความเป็นมาของวัด	พบเรื่องราวในประวัติศาสตร์ เช่น อดีตเจ้าอาวาสของวัด คือครูบาอาโนชัยธรรม จินตามุนี เจ้าคณะจังหวัดลำปาง และมีความสัมพันธ์กับเจ้าเมืองที่ทำให้การทำงานสามารถนำมาใช้เป็นส่วนช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับกลุ่มบุคคลที่ห่างหายจากวัด เช่น สายสกุลเจ้าหลวงลำปาง เป็นต้น
5. การขาดงบประมาณในการสนับสนุนการบูรณะ	ก่อให้เกิดช่วงเวลาในการเตรียมการให้ชุมชนรู้จักคุณค่าของตนเอง ชุมชน และอาคาร และทำให้คนในชุมชนที่เติบโตอยู่นอกชุมชนสามารถกลับมาช่วยชุมชนโดยนำปรีชาญาณเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมาเป็นฐานในการทำงาน

2. การมีส่วนร่วมและการยอมรับของสังคมเป้าหมาย

การมีส่วนร่วมและการยอมรับเป็นเรื่องที่สำคัญมากของทุกชุมชนในการทำงาน ทั้งนี้เพราะผู้เขียนในขณะเริ่มต้นโครงการนี้ถูกมองว่าเป็น “คนนอกชุมชน” และ “เป็นเด็ก” ที่ชุมชนมีประสบการณ์ไม่น่าไว้วางใจที่เกี่ยวกับการเข้ามาของคนนอกชุมชนที่ต้องระงับตัว ดังนั้นการดำเนินการครั้งนี้ จึงต้องให้ชุมชนเกิดการยอมรับด้วยการแสดงความตั้งใจจริงในการทำงานร่วมกับชุมชน ซึ่งผู้เขียนเลือกใช้กระบวนการ “สร้างกิจกรรมแบบอาสาสมัครร่วมกับชุมชน” กิจกรรมเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่มีฐานคิดในการให้ชุมชนเห็นคุณค่าของมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของตน โดยไม่ต้องใช้งบประมาณมากมาย ซึ่งสอดคล้องกับ “วิถีวัฒนธรรมดั้งเดิมในสังคมไทย” และ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” คือ ความร่วมมือกัน การอาสาสมัคร การรักพวกพ้องโดยไม่มีค่าจ้างตอบแทน เช่น การสร้างเหมืองฝายเพื่อกักเก็บน้ำหรือทดน้ำเข้านา ซึ่งปรากฏในสังคมไทยในภาคเหนือมาอย่างยาวนานกว่า 700 ปี

ก่อนการอนุรักษ์อาคารจะเริ่มขึ้น ได้มีการสร้างกิจกรรมต่างๆ ขึ้น เพื่อให้เกิดการยอมรับของคนในชุมชน ซึ่งกิจกรรมต่างๆ เหล่านั้น ต่างเสริมศักยภาพของชุมชน คณะสงฆ์ และนักเรียน นักศึกษา เยาวชนที่เอื้อซึ่งกันและกัน เหตุการณ์ที่แสดงถึงการยอมรับของชุมชนอย่างเต็มที่ที่มี 12 กรณี ได้แก่

- 2.1 การบันทึกสภาพอาคาร การรังวัดอาคาร
- 2.2 การค้นหาความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์กับมิติทางสังคมที่ปรากฏผ่านศิลปวัตถุและโบราณวัตถุ
- 2.3 การหางบประมาณเพื่อช่วยในการอนุรักษ์จากความสามารถของอาสาสมัคร
- 2.4 การยอมรับและมีส่วนร่วมของท่านเจ้าอาวาส
- 2.5 การยอมรับและมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสีย เช่น คณะสงฆ์จังหวัดลำปาง คณะสงฆ์วัดปงสนุก ประธานชุมชนและชาวบ้านในชุมชน สถานศึกษา
- 2.6 การยอมรับและการมีส่วนร่วมของหน่วยงานราชการ
- 2.7 การยอมรับและการทำงานบูรณาการระหว่างสถาบันการศึกษา
- 2.8 การยอมรับและมีส่วนร่วมของเอกชน
- 2.9 การยอมรับและมีส่วนร่วมของสื่อต่างๆ
- 2.10 การยอมรับและมีส่วนร่วมขององค์กรระดับชาติ
- 2.11 การยอมรับและมีส่วนร่วมขององค์กรระดับนานาชาติ
- 2.12 การยอมรับและการประทานพระกรุณาจากพระบรมวงศานุวงศ์

ดังมีรายละเอียดพอสังเขปคือ

2.1 การบันทึกสภาพอาคาร การรังวัดอาคาร

การทำงานเริ่มจากการบันทึกสภาพอาคารในขณะนั้นซึ่งเสื่อมสภาพ มีการรังวัดอาคารโดยเร่งด่วนโดยไม่คำนึงนอนใจเพื่อหาแนวทางอนุรักษ์เบื้องต้นและหางบประมาณในการอนุรักษ์อาคารซึ่งต้องใช้เวลาและเทคนิควิธีที่ถูกต้องในการทำงาน

2.2 การค้นหาความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์กับมิติทางสังคมที่ปรากฏผ่านศิลปวัตถุและโบราณวัตถุ

โดยการทำความสะอาดศิลปวัตถุและโบราณวัตถุที่พบบนศาลาบาตรของวัด รวมถึงธรรมมาสน์โบราณที่ชุมชนคิดว่ามีความเก่าแก่ ซึ่งยกไปเก็บไว้ในห้องสมุดของจังหวัดที่วัดปงสนุกได้ มีการทำป้ายสื่อความหมายว่า เรียกว่าอะไร มีความสำคัญอย่างไร และเมื่อมีพิธีกรรมทางศาสนา ได้นำศิลปวัตถุและโบราณวัตถุกลับมาใช้อีกครั้ง เป็นการรื้อฟื้นคุณค่าของมรดกทางศิลปกรรมของวัด ซึ่งเก็บไว้เป็นระยะเวลานานนำมาใช้ประโยชน์ใหม่เปรียบเสมือน “การคืนจิตวิญญาณของสิ่งของในวัดให้กลับมามีชีวิตอีกครั้ง”

2.3 การเสริมความตระหนักและหางบประมาณจากความสามารถของกลุ่มอาสาสมัคร

เกิดจากการนำองค์ความรู้ทางสถาปัตยกรรมมาสานกับความสามารถของบุคคล ในกรณีนี้ คือ การถ่ายภาพของคุณแอนเจ้าศรีสมวงศ์วัฒนา ช่างภาพอาสาสมัคร โดยการจัดนิทรรศการให้คนในชุมชนได้เห็นมุมมองของคนนอกพื้นที่ที่เห็นคุณค่ามรดกของชุมชนตน หลังจากนั้น จัดให้มีการเสวนาแลกเปลี่ยนแนวคิด สร้างเวทีพูดคุยเพื่อสร้างความตระหนักแก่ชุมชน ซึ่งเป็นเจ้าของและหาทุนอนุรักษ์อาคารจากการจำหน่ายภาพในนิทรรศการ Jewel of the North มีการออกแบบและจัดพิมพ์หนังสือและโปสการ์ดปงสนุก Jewel of the North จำหน่ายในงานขายของขวัญและของที่ระลึก Nimmanhemintara Art and Promenard ซึ่งยินยอมให้มีการจัดบูธที่แตกต่างไปจากบูธของการขายของที่ระลึกมาเป็นบูธเพื่อเสนอเรื่องการอนุรักษ์อาคาร โดยมีการฝึกนักศึกษาของภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ให้รับผิดชอบช่วยดูแลงานในงานนั้นได้เงินจากการจำหน่ายภาพหนังสือและการบริจาคราว 100,000 บาท ซึ่งได้มอบให้ทางวัดเพื่อดำเนินการในการอนุรักษ์อาคาร และนักศึกษาที่ได้ทำงานในครั้งนั้น ยังคงทำงานด้านการอนุรักษ์งานศิลปกรรมของจังหวัดลำปางมาตราบปัจจุบัน (รวมระยะเวลากว่า 9 ปี)

2.4 การยอมรับและมีส่วนร่วมของท่านเจ้าอาวาส

เห็นได้จากการมอบหมายให้ผู้เขียนนำพระพุทธรูปไม้โบราณที่ท่านเจ้าอาวาสไม่เคยเปิดเผยให้ชุมชนทราบจำนวน 250 องค์ มีอายุแตกต่างกันตั้งแต่ 500-100 ปี ซึ่งเก็บรักษาไว้บนเพดานของอาคารวิหารพระเจ้าพันองค์มาทำความสะอาด และทำทะเบียนโบราณวัตถุของวัด ผู้เขียนได้แจ้งเรื่องไปยังกรมศิลปากรเพื่อร่วมตรวจสอบความถูกต้องของกระบวนการทำงาน ซึ่งการทำงานในครั้งนั้นเปิดโอกาสให้ชุมชนพระสงฆ์ สามเณร นักศึกษา ชุมชน และหน่วยศิลปากรมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ ตั้งแต่ขนย้ายพระพุทธรูปซึ่งท่านเจ้าอาวาสได้เมตตาอ่านจารึกอักษรธรรมล้านนาโบราณที่ฐานพระพุทธรูป จึงถือเป็นการยอมรับอย่างเป็นทางการในส่วนของคุณสมบัติชุมชน และหน่วยงานที่รับผิดชอบ หลังจากนั้นมา จึงมีการสร้างกิจกรรมอื่นๆ ตลอดปี เช่น การให้ชุมชนจัดกิจกรรมหาทุนในการบูรณะอาคารจากการให้บูชาพระพิมพ์เนื้อชิน ที่สร้างขึ้นใหม่เลียนแบบพระพิมพ์เนื้อชินเดิม เพื่อนำไปติดคืนยังหน้าวิหารเดิม ในเวลานั้นเหลือ

เพียง 25 องค์ จากเดิมซึ่งเคยติดไว้บนฝาผนังของวิหารกว่า 1,080 องค์ อันเป็นที่มาของชื่อวิหารพระเจ้าพันองค์ แต่หายไปในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2

2.5 การยอมรับและมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสีย เช่น คณะสงฆ์ จังหวัดลำปาง คณะสงฆ์วัดปงสนุก ประธานชุมชน และชาวบ้าน ในชุมชน สถานศึกษา

จะเห็นได้จากการมีส่วนร่วมในการประชุมระดมความคิดเห็นร่วมกันในทุกขั้นตอนของการทำงานระหว่างผู้มีส่วนร่วมทุกภาคส่วน คณะสงฆ์วัดปงสนุก ประธานชุมชน และชาวบ้านในชุมชน ทั้งภาคการศึกษา โดยเริ่มจากความร่วมมือของคณาจารย์จากภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ เช่น ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ อาจารย์ วิถีพานิชพันธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ เขียรชาย อักษรดิษฐ์ อาจารย์ ดร. สืบศักดิ์ แสนยาเกียรติคุณ ฯลฯ นักศึกษาฝ่ายอาชีวศึกษา คือ คุณ แอนเจล่า ศรีสมวงศ์วัฒนา และผู้เขียน ประธานชุมชนปงสนุก และชาวบ้านที่เริ่มจากกลุ่มผู้อาวุโสของวัดแล้วขยายสู่กลุ่มวัยต่างๆ ของวัด

2.6 การยอมรับและการมีส่วนร่วมของหน่วยงานราชการ

เริ่มจากการทอดกฐินขององค์การเภสัชกรรม ซึ่งเชื่อมโยงกับองค์ความรู้เดิมของวัด มีปัสสาเขียนตำรายาจำนวนมาก ที่นายเทศมนตรีเทศบาลนครลำปาง มาเป็นประธาน ในงานนั้นเจ้านายสายสกุลลำปางที่ห่างหายจากวัด ได้กลับมาทำพิธีที่วัดอีกครั้ง ถือเป็นการรื้อฟื้นประเพณีดั้งเดิมของวัดที่เจ้านายสายสกุล ณ ลำปาง ที่สืบเชื้อสายมาจากเจ้าเมืองต้องมาอุปถัมภ์ และที่น่าสนใจ คือ การหล่อไหลของผู้คนชาวลำปางที่รู้ข่าวและมาร่วมงาน รวมทั้ง โรงเรียน นักเรียน นิสิตนักศึกษา และคณะสงฆ์ของจังหวัดลำปางที่ต่างมาร่วมทำกิจกรรม เช่น การฟ้อนต้อนรับ การเล่นดนตรี การสร้างประติมากรรม ลานนาโบราณโดยชุมชนเพื่อต้อนรับผู้มาร่วมงาน ซึ่งกิจกรรมที่มีการจัดหลังจากนั้นล้วนแต่เป็นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างหน่วยงานราชการและชุมชนมาโดยตลอด

2.7 การยอมรับและการทำงานบูรณาการระหว่างสถาบันการศึกษา

ปรากฏเด่นชัดในการรังวัดอาคารวิหารพระเจ้าพันองค์ก่อนการอนุรักษ์ โดยมีการดำเนินการอย่างจริงจังภายใต้การทำงานร่วมกันของ 3 มหาวิทยาลัย คือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยศิลปากร และมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย ที่ต่างนำนักศึกษาของตนมาทำงานร่วมกัน โดยมีเป้าหมาย คือ “วิหารพระเจ้าพันองค์” ซึ่งทั้ง 3 มหาวิทยาลัยต่างมีความสามารถและจุดเด่นที่ต่างกัน จึงสามารถเห็นถึง “การบูรณาการผสานศาสตร์ได้เป็นอย่างดี” จนกลายเป็นกิจกรรมต้นแบบและในระหว่างการทำงานจะมีนักศึกษาจากสถาบันการศึกษาในจังหวัดลำปางและใกล้เคียงที่ให้ความสนใจมาร่วมดูร่วมให้กำลังใจและมาร่วมงานด้วยจำนวนมาก

2.8 การยอมรับและมีส่วนร่วมของเอกชน

กระบวนการในการรังวัดอาคารวิหารพระเจ้าพันองค์ ก่อนการอนุรักษ์จำเป็นต้องใช้อุปกรณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ร้านวัสดุก่อสร้าง รวมถึงร้านค้าต่างๆ ในจังหวัดลำปางได้ให้ความอนุเคราะห์อุปกรณ์เพื่อช่วยในการทำงานของนักศึกษา เช่น การให้ยืมนั่งร้าน การให้รถ 6 ล้อ นำนักศึกษาเดินทางจากลำปางมาทัศนศึกษาที่เชียงใหม่

โรงแรมตาราเทวีอนุญาตให้นักศึกษาเข้าเยี่ยมชมโรงแรม เพื่อสร้างแรงบันดาลใจในการทำงานอนุรักษ์หรือการจัดพิมพ์สื่อ ทั้งนี้ เอกชนองค์กร ห้างร้าน ได้แก่ กลุ่มล้านคำลำปาง 9 แกรนิต BORA-CARE บริษัท วิริยะประกันภัย มูลนิธิไร่มะฟ้าหลวง และ บริษัท ไทยเบฟเวอเรจ จำกัด โดย คุณเจริญ และคุณหญิง วรณา สิริวัฒนภักดี ที่ทอดกฐินยังวัดปงสนุกด้านใต้ เพื่อเป็นทุนในการบูรณะอาคารจนสำเร็จ

2.9 การยอมรับและมีส่วนร่วมของสื่อต่างๆ

เช่น บรรณาธิการ Bangkok Post ได้เดินทางมาดูการทำงาน และเขียนในบทความ รวมถึงบรรณาธิการของ Sawasdee Magazine Compass Magazine เมืองโบราณ ที่ตีพิมพ์บทความเกี่ยวกับวัดปงสนุก ปัจจุบันมี website ที่กล่าวถึงเรื่องราวของวัดนี้จำนวนกว่า 1,040,000 รายการ ทั้งภาษาไทย อังกฤษ จีน ญี่ปุ่น ฝรั่งเศส

2.10 การยอมรับและมีส่วนร่วมขององค์กรระดับชาติ

เช่น การบรรยายในการประชุมนานาชาติของสมาคมอิโคโมสไทย และการจัดพิมพ์หนังสือ คนตัวเล็กกับการอนุรักษ์ สมาคมสถาปนิกสยามสนับสนุนการจัดนิทรรศการ และให้พื้นที่จัดแสดงงานเรื่องปงสนุก ในอาคารชาเลนเจอร์ ในงาน ASA 50 การบรรยายให้องค์กร “รากแก้ว” ที่มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี การบรรยายให้สถาบันคลังสมองของชาติ และมหาวิทยาลัยต่างๆ ในประเทศ ฯลฯ

2.11 การยอมรับและมีส่วนร่วมในระดับนานาชาติ

ได้แก่ การมาเยี่ยมชมและรับฟังการบรรยายการทำงานโดยสมาชิกขององค์การ UNESCO ภายใต้โครงการ GCI-UNESCO-SEAMEO-SPAFA Directors' Retreat Built Heritage Conservation in Asia and the Pacific: Advancing Education, 4 June 2008 ต่อมา การทำงานบูรณะวิหารพระเจ้าพันองค์ครั้งนี้ได้รับรางวัล 2008 UNESCO Asia-Pacific Heritage Award จากองค์การ UNESCO หลังจากนั้นได้ดำเนินงาน Museum to Museum Capacity Building ที่องค์การ UNESCO มอบหมายให้คณะวิจิตรศิลป์และชุมชนปงสนุกร่วมมือดำเนินงานร่วมกับ Deakin University, Australia ซึ่งได้เชื่อมโยงบูรณาการองค์กรต่างๆ เช่น ศูนย์โบราณคดีภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วิทยาลัยอินเตอร์เทค และวิทยาลัยสงฆ์ลำปางเข้าร่วมงาน

2.12 การยอมรับและการประทานพระกรุณาจากพระบรมวงศานุวงศ์

นอกเหนือสิ่งอื่นใดในการทำงานชุมชนปงสนุก มีความซาบซึ้งในพระกรุณาที่พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ ได้เสด็จมาเป็นประธานในการยกฉัตรเจดีย์ของวัดปงสนุกพร้อมด้วย คุณสรสาลี กิตติยากร ได้ประทานเข็มที่ระลึกแก่ผู้มีคุณูปการในการทำงานบูรณะวิหารพระเจ้าพันองค์ อันเป็นแรงผลักดันให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งมากขึ้นในการรักษามรดกของชุมชนและชาติ ทั้งนี้ การบรรยายและนำเสนอการมีส่วนร่วมที่มีการขยายไปในวงกว้าง ทั้งในส่วนของชุมชนพระภิกษุสงฆ์และผู้มีส่วนร่วมทุกคนที่เริ่มจากการทำงานที่วัดปงสนุก ทั้งในส่วนของคณะสงฆ์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาลัยอินเตอร์เทคลำปาง ฯลฯ

ในส่วนของผู้เขียน ได้มีการนำเสนอในระดับนานาชาติหลายครั้ง เช่น การบรรยายที่ประเทศมาเลเซีย ในการประชุมเครือข่ายมหาวิทยาลัยในอาเซียน 2nd ASEAN University Network Thematic Network on University Social Responsibility and Sustainability (AUN USR&S) Steering Committee Meeting, 13 June 2013 การบรรยาย 2 ครั้งให้องค์กรรัฐบาลเอกชน และชุมชนที่ทำงานอนุรักษ์ของประเทศไต้หวันในวันที่ 19 เมษายน พ.ศ. 2557 ในโอกาสเปิดอาคารอนุรักษ์ของรัฐบาลชื่อ Futai 1910 และการบรรยายในวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2557 ในนาม “คนตัวเล็กกับการอนุรักษ์” และการบรรยายให้แก่ตัวแทนของรัฐบาลพม่าที่องค์การ UNESCO เชิญมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้เมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2557

3. กระบวนการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น

เมื่อชาวบ้านปงสนุกเริ่มมีความคิดที่จะทำการบูรณะ แต่ขาดงบประมาณและวิธีการที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน จุดสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ “แนวคิดและกระบวนการทำงาน” โดยผู้เขียนเน้นวิธีคิดที่ให้ความสำคัญแก่ “วัดและตัวชุมชน” ผู้เป็นเจ้าของมรดกทางวัฒนธรรม รวมถึงการให้ความสำคัญทั้ง “มรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่จับต้องได้” คือ ตัวอาคารวิหารพระเจ้าพันองค์ และ “มรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” คือ ความรู้ความทรงจำ พิธีกรรมจารีต ฯลฯ ที่อยู่ใบบุคคลและชุมชน ทั้งนี้ เพราะบริบทของสังคมล้านนาแต่ดั้งเดิมจะมีความเชื่อเรื่องของจิตวิญญาณ ในสรรพสิ่งการกระทำใดๆ ก็ตามจะต้องมีการบอกกล่าวและให้ความเคารพต่อบรรพชน อารักษ์ พระสงฆ์ และพยายามรักษาจิตวิญญาณแห่งสรรพสิ่งที่ “ทิ้งรอยเดิม” ไว้ให้ลูกหลานจึงเป็นสิ่งที่นำมาเน้นย้ำในกระบวนการทำงานตั้งแต่นั้น

การสร้างอาคารใหม่นั้น เป็นสิ่งที่ง่ายซึ่งแตกต่างกับการอนุรักษ์และคืนสภาพ แม้ว่าการทำครั้งนี้ จะมีจุดเริ่มต้นจากข้อจำกัดเรื่องงบประมาณ แต่จุดสูงสุดที่เหนือกว่าคำว่า “งบประมาณ” คือ การพยายามรักษาคุณค่ามรดกภูมิปัญญาทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของวิหารพระเจ้าพันองค์ให้คงอยู่เพื่อลูกหลานจึงเป็นแรงขับเคลื่อนของการรวมจิตใจที่คณะศรัทธาชาวบ้าน คณะสงฆ์ และผู้คนทั้งในพื้นที่และต่างพื้นที่ ภาครัฐ ภาคเอกชนที่เข้าใจและร่วมกิจกรรมในการอนุรักษ์ครั้งนี้ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการอนุรักษ์โดยข้ามพ้นข้อจำกัดทางด้านการเงิน ซึ่งมักเป็นสิ่งที่มักถูกนำมาหยิบยกและเป็นอุปสรรคในการทำงานอนุรักษ์เสมอมา

กระบวนการในการคิดค้นครั้งนี้มีที่ตั้งแนวคิดจากฐานของสังคมไทยในอดีตที่ใช้ความร่วมมือร่วมใจกัน โดยนำความรู้ 3 ส่วนมาบูรณาการร่วมกัน คือ

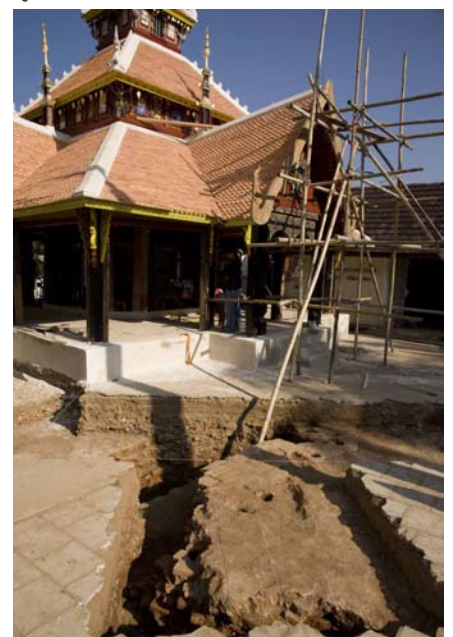
- 3.1 กระบวนการทำงานด้านอนุรักษ์สถาปัตยกรรม
- 3.2 กระบวนการฟื้นฟูพลังชุมชน โดยการสร้างความรู้ความตระหนัก เข้าใจในแนวทางการอนุรักษ์ ความภาคภูมิใจในตนเองผสานกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
- 3.3 การสร้างเครือข่าย ซึ่งมีกระบวนการดังต่อไปนี้

3.1 กระบวนการทำงานด้านอนุรักษ์สถาปัตยกรรม เริ่มจากการสร้างความเข้าใจร่วมกับผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย กระบวนการดำเนินงานเริ่มจากการศึกษาประวัติศาสตร์และคุณค่าของอาคาร เปลี่ยนวิธีคิดการทำงานที่ให้วัดและชุมชนร่วมคิดร่วมรื้อฟื้นความทรงจำร่วม ซึ่งดำเนินการไปพร้อมกับการเสริมสร้างความตระหนักความเข้าใจในแนวทางการอนุรักษ์ให้ตรงกันระหว่างผู้ดำเนินการทั้งหมด รวมถึงองค์กรท้องถิ่น โดยการประชุมร่วมกับชาวบ้านเพื่อชี้ให้เห็นประเด็นความสำคัญของวิหารหลังนี้ และร่วมกันหาแนวทางที่เหมาะสมในการดำเนินการอนุรักษ์วิหารพระเจ้าพันองค์ โดยเน้นให้ชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจในกระบวนการทำงานต่างๆ และร่วมลงมือทำ ซึ่งแนวทางหนึ่งที่เลือก คือ การบูรณะเสริมความมั่นคงคืนสภาพและรักษารูปแบบเดิมให้มากที่สุด¹ โดยเริ่มจากกระบวนการสร้างความรู้ความตระหนักสร้างความเข้าใจและจิตสำนึกในการอนุรักษ์โดยเห็นความพอเพียงทำให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ

1. การวางแผนและการอนุรักษ์ กระบวนการครั้งนี้ เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ เพราะเริ่มตั้งแต่กระบวนการความคิด และเทคนิควิธีในการปฏิบัติงานจริง โดยการร่วมคิดกับชุมชน เช่น การวางแผนสร้างช่างในชุมชนเพื่อมาอนุรักษ์อาคารหลังนี้ในอนาคต การหาพื้นที่ปลูกไม้เพื่อใช้ซ่อมอาคารหลังนี้ในอนาคต เป็นต้น

2. การปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิ กระบวนการครั้งนี้เป็นจุดที่สำคัญมาก ทั้งนี้การอนุรักษ์อาคารเป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อน และมีรายละเอียดในแทบทุกส่วนของอาคาร จึงต้องมีการปรึกษากับผู้ทรงคุณวุฒิหลายด้าน เช่น ผู้ทรงคุณวุฒิด้านล้านนา คือ อาจารย์วิจิต พานิชพันธ์ อาจารย์นคร พงษ์น้อย ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการอนุรักษ์ ได้แก่ อาจารย์วันิดา พึ่งสุนทร

3. การอนุรักษ์คืนสภาพอาคาร กระบวนการครั้งนี้เป็นจุดสำคัญอีกจุดหนึ่ง เพราะทุกเทคนิควิธีที่ดำเนินการจะได้รับความเห็นชอบผ่านการประชุม ระหว่างคณะสงฆ์ ชุมชน โดยการร่วมคิดกับชุมชน เช่น การเลือกช่างผู้มีความรู้ความชำนาญ การรื้อฟื้นเทคนิควิธีโบราณ เช่น การหมักปูนด่าลงหน้ากว่า 3 เดือน เพื่อนำมาฉาบพื้นแทนพื้นซีเมนต์เดิม การหาวสดแบบดั้งเดิม เช่น กระจักจั่น (กระจักตะกั่วที่พบในวัดล้านนาโบราณ) ที่ปัจจุบันไม่ใช้แล้วนำกลับมาใช้เพื่อคืนเทคนิควิธีแบบโบราณให้กับอาคาร ในกรณีที่ไม่มี จะมีวิธีการหาทดแทนได้อย่างไร การแก้ไขปัญหาทางเทคนิค เช่น สีของชาติเมื่อผสมกับรักแล้วสีเปลี่ยนจะมีวิธีแก้ไขอย่างไร เป็นต้น

¹ วรลัญจก์ บุญสุรัตน์. “มูลเหตุการอนุรักษ์วิหารพระเจ้าพันองค์,” ปงสนุก : คนตัวเล็กกับการอนุรักษ์; กรุงเทพฯ: โอโหมส, หน้า 49.

3.2 กระบวนการฟื้นฟูพลังชุมชน โดยการสร้างความรู้ความตระหนัก เข้าใจในแนวทางการอนุรักษ์ และความภาคภูมิใจในตนเอง เป็นการนำองค์ความรู้มาหนุนเสริมให้ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของตนเองและการมีบทบาทและอำนาจในการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ ทั้งนี้โดยใช้วิธีการที่หลากหลายผ่านกิจกรรมที่ทำร่วมกับชุมชน ได้แก่

1. **การเชิดชูภูมิปัญญาและองค์ความรู้ดั้งเดิม** ให้อยู่คู่กับชุมชน โดยใช้การสัมภาษณ์ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เรื่องราวในชุมชน ประเพณีพิธีกรรมธรรมเนียมปฏิบัติจากผู้อาวุโส พระสงฆ์ในวัด และในชุมชน นอกจากนั้น ยังจัดกิจกรรมให้นักเรียนนักศึกษาจาก 3 มหาวิทยาลัยลงภาคสนามสัมภาษณ์ชาวบ้านโดยการ “สืบค้นพื้นที่” ทำให้เกิดการถ่ายทอดองค์ความรู้จากผู้อาวุโสไปสู่เยาวชน

2. **การเพิ่มเติมองค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย** โดยนำความรู้เรื่องสถาปัตยกรรมที่ผู้เขียนได้ทำการศึกษาสภาพอาคาร และตีความหมายอย่างละเอียด รวมถึงผลจากการเดินทางไปศึกษาอาคารที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกันในประเทศต่างๆ เช่น เมียนมาร์ เนปาล มาให้ชุมชนได้รับทราบ

3. **การสื่อความหมายใหม่ในวงกว้าง** เป็นการนำความรู้ที่ได้รับในชุมชนเผยแพร่สู่สาธารณะ เพื่อแสดงความสำคัญของชุมชน อาคารองค์ประกอบ อาคารภูมิทัศน์ของวัดให้แก่พื้นที่ทั้งในจังหวัดลำปางและจังหวัดเชียงใหม่ รวมถึงในการประชุมสัมมนาเพื่อให้ตัวชุมชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้เข้าใจกระบวนการอนุรักษ์ และเมื่อชุมชนเข้าใจ เขาเหล่านั้นจะสามารถเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ได้ด้วยตนเองหรือแม้แต่งานพุทธศิลป์ในวัดก็จัดทำป้ายสื่อความหมายอธิบายความรู้

4. **การใช้พิธีกรรมเชื่อมโยง** เป็นการนำทุนทางวัฒนธรรมเดิมของชุมชนปงสนุกมาเสริมต่อ โดยการฟื้นฟูหรือฟื้นฟูประเพณีพิธีกรรมดั้งเดิมที่เคยปฏิบัติในชุมชนมาร้อยเรียงเข้าด้วยกัน เพื่อรับใช้สังคมปัจจุบัน เช่น การทำพิธีสวดเบิกพร้อมหรือฟื้นฟูงานสวดแบบโบราณของวัดซึ่งหายไปนานแล้ว

5. **การให้ชุมชนพัฒนาตนเอง** โดยให้ชุมชนนำความรู้ที่ตนมี ไปขยายองค์ความรู้แก่ชุมชนอื่นๆ ผ่านการพูด เช่น ในนิทรรศการสัญจร หรือการเป็นวิทยากรขยายความรู้แก่ชุมชนอื่นๆ เช่น อำเภอแม่ทะ เป็นต้น นอกจากนั้น ยังให้ชุมชนร่วมจัดทำพิพิธภัณฑ์ทั้งกระบวนการ เช่น การจัดทำทะเบียนการจัดวางศิลปวัตถุ การทำความสะอาด การขนย้ายศิลปวัตถุ แม้แต่การสานเสื่อโดยชาวบ้าน เพื่อเป็นพื้นที่ของพิพิธภัณฑ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ชุมชนสามารถทำได้ด้วยตนเอง และได้รับการกล่าวถึงในสิ่งตีพิมพ์ขององค์การ UNESCO² รวมถึงการต้อนรับหน่วยงานชาวต่างชาติจาก UNESCO, SPAFA หรือกงสุลจากประเทศต่างๆ เป็นต้น

3.3 การสร้างเครือข่าย ทั้งในส่วนของเยาวชน สถานศึกษา เอกชน ช่าง เพื่อการทำงานแบบบูรณาการและร่วมให้ความคิดเห็น ซึ่งหลังจากการอนุรักษ์อาคารเสร็จแล้ว เครือข่ายต่างๆ ก็ยังคงทำงานในลักษณะนี้ต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง

สิ่งที่สำคัญอีกประการของการสร้างเครือข่ายทำงานที่เชื่อมโยงตามสถานการณ์และบริบทของแต่ละช่วงเวลา ซึ่งเครือข่ายที่เชื่อมโยงกันนั้น เริ่มต้นจาก “การยอมรับความหลากหลาย” ทั้งเรื่องถิ่นพำนักอาชีพ ความถนัด ประสบการณ์ สถาบันการศึกษา ความสามารถที่ต่างทำงานร่วมกันโดยผลาน “จุดเด่นและเติมเต็มความหลากหลาย” ให้อยู่เคียงเชื่อมโยงผู้คน คณะสงฆ์ และผู้มีจิตศรัทธา นักศึกษา ครูอาจารย์ที่เชื่อมั่นในพลังของ “ความตั้งใจจริง” ที่ส่งผลให้งานที่ทำแสดงออกถึงความมุ่งมั่นด้วยตนเอง ต่อมาเครือข่ายเหล่านั้นมีการตั้งชื่อในภายหลังว่า “กลุ่มคนตัวเล็กกับการอนุรักษ์”

ทั้งนี้ ผู้เขียนจะใช้วิธีการ “รับฟัง” ชุมชน ก่อนที่จะมีการลงมือปฏิบัติการใดๆ ทั้งนี้ จึงไม่อาจคาดเดาได้ว่า เหตุการณ์ข้างหน้าจะเป็นอย่างไร สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนมีหลายกรณี ทั้งที่ต้องแก้ไขเร่งด่วนและสามารถรอได้ แต่จุดที่สำคัญที่สุด คือ ปณิธานที่ “คิดว่าทุกคนในชุมชน สล่าช่าง ผู้ร่วมงานทุกคนคือพี่น้องของเรา” เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจึงต้องนำสิ่งที่ดีที่สุดให้แก่พี่น้องของเรา เมื่อทั้งสองฝ่ายคิดในแนวทางเดียวกันแล้ว การทำงานด้วยกันจึงไม่เป็นอุปสรรคใดๆ

4. ความรู้ความเชี่ยวชาญที่ใช้ในการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้น

ความรู้ความเชี่ยวชาญที่ใช้มาจากการบูรณาการศาสตร์หลายแขนงร่วมกัน ซึ่งมีการนำความรู้มาใช้ในแต่ละช่วงเวลาที่แตกต่างกันตามสถานการณ์ “ความรู้” ที่ใช้สามารถนำมาเติมเต็มความรู้ดั้งเดิมของ “เจ้าของชุมชนเอง” ที่สามารถสร้างผลลัพธ์ได้อย่างงดงาม ดังนี้

4.1 ความรู้เรื่องคุณค่าของสถาปัตยกรรมและการสร้างความตระหนัก
เป็นสิ่งที่นำมาใช้ในวันแรกที่มาพูดคุยกับท่านรองเจ้าอาวาสและตัวแทนชุมชน ให้ทราบถึงคุณค่าและความสำคัญของอาคารที่แม้จะดูเก่า หากแต่แฝงไว้ด้วยคุณค่าที่ไม่อาจประเมินได้ รวมถึงลักษณะสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น ซึ่งต่อมามีความรู้ที่ได้นำมาใช้อีกครั้งผลานกับความรู้ทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี สถาปัตยกรรม เพื่อตรวจทานและตรวจสอบองค์ความรู้ตลอดเวลา

4.2 ความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี

เป็นความรู้ที่นำมาเชื่อมโยงความเชื่อเดิมของชุมชน โดยการศึกษาเอกสารต่างๆ แล้วนำมาวิเคราะห์กับบริบทแวดล้อม ดังนี้ “วัดปงสนุก” เป็นวัดโบราณที่สำคัญแห่งหนึ่งคู่กับจังหวัดลำปาง ตั้งอยู่ที่ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมืองจังหวัดลำปาง สันนิษฐานว่า

² เอกสารเรื่อง Community-Based Approach to Museum Development in Asia and the Pacific for Culture and Sustainable Development, Wat Pong-sanuk Community-Based Museum by UNESCO/SPAFA.

อาจสร้างขึ้นในสมัยที่เจ้านันทยศราชบุตรของพระนางจามเทวี แห่ง ھرิภุมไชย (ลำพูน) เสด็จมาสร้างเขลางค์นคร (ลำปาง) เมื่อพ.ศ. 1223 หากแต่ผลจากการขุดค้นทางโบราณคดีโดยชุมชน³ ยังไม่พบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ยืนยันว่า วัดแห่งนี้มีอายุย้อนไปถึงสมัยھرิภุมไชย

นอกจากนั้น จากการศึกษาของผู้เขียนที่มีข้อสงสัยเรื่อง ของวัดที่มีการแบ่งออกเป็น 2 วัดติดกันคือ “วัดปงสนุกเหนือ” และ “วัดปงสนุกใต้” เมื่อมีการสืบค้นจึงพบว่า เดิมวัดปงสนุกเป็นวัดที่มี อาณาบริเวณกว้างขวางและมีภิกษุสามเณรบวชเรียนเป็นจำนวนมาก จนมีการแบ่งเขตการปกครองเป็น 2 ส่วนคือ วัดปงสนุกเหนือ และ วัดปงสนุกใต้ มีการสร้างภูเขาจำลองระหว่างวัดทั้งสองเรียกว่า “ม่อนดอย” หรือ“วัดบน” อันเปรียบได้กับการจำลองเขาพระสุเมรุ ศูนย์กลางแห่งจักรวาลไว้ท่ามกลางวัดทั้งสอง

หลักฐานความทรงจำเกี่ยวกับปงสนุก

ชื่อปงสนุก เป็นชื่อที่น่าสนใจ เพราะชื่อนี้ปรากฏแพร่ หลายในจังหวัดทางภาคเหนือ เช่น เวียงเชียงแสน พะเยา เชียงราย ต่างมีวัดปงสนุกด้วยกันทั้งสิ้น ทั้งนี้คำว่า “ปง” เป็นการออกเสียง ของคำว่า “พง” ที่หมายถึง “ที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำที่มีน้ำท่วมบ้าง เป็นครั้งคราว” หรืออาจจะหมายถึง “ดงหญ้าหรือกลุ่มต้นไม้ที่ขึ้น กันเป็นกลุ่มๆ”⁴ สำหรับคำว่า “สนุก” นั้นอาจมีความหมายถึง “ชื่อ ของพันธุ์ไม้ชนิดหนึ่ง” แต่อย่างไรก็ดี คำดังกล่าวอาจเป็นคำยืมจาก คำว่า “สรนุก” ในภาษาเขมร คำว่า สนุกเป็นคำที่พบไม่บ่อยนักใน ล้านนา⁵ เนื่องจากจะใช้คำว่า “ม่วน” แทน ในการนี้คำว่า “สนุก” อาจ จะมีความหมายอื่นๆ ที่จำเป็นต้องสอบค้นทางนิรุกติศาสตร์กันไป

หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่กล่าวถึง วัดปงสนุก แห่งนี้ย้อนไปถึง ปีพ.ศ. 1929 ในขณะนั้น วัดแห่งนี้ใช้ชื่อว่า “วัดเชียงภูมิ”⁶ ที่หมื่นโลกนคร ผู้รักษาเมืองเขลางค์ ได้ตั้งรับทัพอยุธยาที่ยกขึ้นมาตีล้านนาที่ชัยภูมิ แห่งนี้ ต่อมาอีก 400 ปี วัดแห่งนี้ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “วัดปงสนุก” และมีการแบ่งเป็นด้านเหนือด้านใต้แล้ว ดังหลักฐานคัมภีร์ใบลาน ของวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน กล่าวถึงการฉลอง “วัดปงสนุกใต้” ในปี พ.ศ. 2352⁷ และในปี พ.ศ. 2402 จากบันทึกของครูบาอาโนชัย ธรรมจินตมุนี อดีตพระราชาคณะหัวเมือง ได้กล่าวถึงการบูรณะ ภูเขาจำลองวัดปงสนุกเหนือ หลังจากนั้นอีก 27 ปี คือปีพ.ศ. 2429 ได้ มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดปงสนุกครั้งใหญ่ โดยทำการซ่อมพระเจดีย์ สร้างนันทกรก่อชุมประตู่ของวิหารหลังมียอดหรือวิหารพระเจ้าพันองค์ และจัดงานฉลองโดยนิมนต์พระสงฆ์มารับไทยทานกว่า 300 รูป

จากหลักฐานเอกสารเดิมของวัดที่พบ ได้กล่าวถึงชื่อเดิม ของวัดปงสนุกถึง 4 ชื่อในเวลาที่แตกต่างกัน ได้แก่ วัดศรีจอมไคล

วัดเชียงภูมิ วัดดอนแก้ว วัดพะยา⁸ (พะเยา) สำหรับชื่อปงสนุก เป็นชื่อที่พบหลักฐานอย่างน้อยตั้งแต่พ.ศ. 2352 เมื่อเกือบ 200 ปี ที่ผ่านมา

ชื่อวัดพะยา (พะเยา) และวัดปงสนุก เป็นชื่อที่เกี่ยวข้อง กับประวัติศาสตร์การอพยพผู้คนในเหตุการณ์ช่วงปี พ.ศ. 2364 ที่พญาภิระ ได้ยกทัพเข้าโจมตีเมืองเชียงแสน ซึ่งเป็นที่ตั้งมั่นของพม่าและได้ กวาดต้อนชาวเชียงแสนซึ่งมีชาวบ้านปงสนุกลงมาตั้งถิ่นฐานใหม่ที่เมืองลำปาง รวมไปถึงมีการอพยพคนเมืองพะยา (พะเยา) หนี ศักพม่าลงมายังเมืองลำปาง ชาวปงสนุกเชียงแสนและชาวพะยา ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำวัง แถบบริเวณวัดเชียงภูมิ เมื่อมาตั้ง ถิ่นฐานใหม่ก็ยังคงระลึกถึงบ้านเกิดเมืองนอนเดิม จึงนำชื่อวัดและ ชื่อหมู่บ้านเดิมมาเรียกขานชุมชนแห่งใหม่ โดยชาวพะยาก็กตั้งชื่อ วัดพะยา ชาวเชียงแสน ซึ่งอพยพมาจากบ้านปงสนุกก็ตั้งชื่อวัดและ หมู่บ้านว่า วัดปงสนุก บ้านปงสนุกตามแบบเดิม

ต่อมาราวพ.ศ. 2386 เจ้าหลวงมหาวงศ์ได้ไปฟื้นฟูเมือง พะเยาขึ้นใหม่ ครูปาอินทจักรพระอุปัชฌาย์ของครูบาอาโนชัยธรรม จินตมุนี ได้นำชาวพะยา (พะเยา) อพยพกลับคืนสู่บ้านเกิดเมืองนอน คงเหลือเพียงส่วนหนึ่งที่ไมยอมกลับและมารวมอยู่กับชาวบ้านปง สนุกชื่อวัดและชื่อหมู่บ้านจึงเหลือเพียงชื่อปงสนุกทราบเท่าทุกวันนี้

ผู้อาวุโสในชุมชนเล่าให้ผู้เขียนฟังว่า วัดปงสนุกตั้งอยู่ ติดกำแพงเมืองเขลางค์ด้านใน เป็นแนวคันดินและมีคูล้อมรอบอีกชั้น คูเมืองด้านหลังวัดมีความลึกมากและเต็มไปด้วยกอไผ่ นอกจากนี้ ยังมีธรรมเนียมในการขุดดินไปถมที่วัดบน ที่ตั้งของวิหารพระเจ้า พันองค์ด้วย เชื่อว่าหากไม่ขุดดินไปให้วัดบน น้ำจะท่วมบ้าน ซึ่งตรงกับ การขุดค้นทางโบราณคดีบนม่อนดอยในเดือนพฤษภาคมปีพ.ศ. 2551⁹ ที่พบชั้นของทรายที่นำมาจากแม่น้ำถอมอยู่ภายใต้ฐานอุโบสถปัจจุบันในราว 30 เซนติเมตร แต่เมื่อขุดลึกลงไปกว่านั้นกลับพบว่า เป็นชั้นของอิฐที่ เรียงสลับกันลงไปกว่า 5.50 เมตร ซึ่งเป็นการเปิดเผยเทคนิคการจำลอง ม่อนดอยในวัฒนธรรมล้านนาเป็นแห่งแรกของประเทศ

ที่ด้านหน้าของวัดมีบึงน้ำขนาดใหญ่อยู่ไม่ไกลจากแม่น้ำวัง มากนัก และเป็นที่ตั้งของคุ้มเจ้าราชวงศ์และเจ้าแม่สุข ณ ลำปาง ใน ปัจจุบันที่ด้านหน้าวัดปงสนุกได้มีสิ่งสำคัญ คือ ต้นนำผาขนาดใหญ่ที่ มีอายุเกือบ 150 ปี ซึ่งเรื่องเล่าว่าครูบาธรรมชัย ได้จุดธูปไปปักกลด ได้ต้นนำผาที่เชียงตุงในปีพ.ศ. 2411 และได้เก็บผักมาเพาะเป็นต้น แล้วปลูกไว้ข้างหนองน้ำใหญ่หน้าวัด แม้ว่าปัจจุบันสระน้ำดังกล่าว ได้ถูกถมไปจนหมดสิ้นเหลือเพียงต้นนำผาที่เติบโตให้ร่มเงาแก่ชาว บ้านมาเป็นเวลานาน

³ เป็นการขุดค้นที่ขออนุญาตจากกรมศิลปากรอย่างเป็นทางการ โดยการขุดบนม่อนดอยลึกลงไป 7 เมตร โดยนักศึกษาปริญญาเอก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร คือ นายเมธี เมธาสิทธิ สุขสำเร็จ และนักศึกษาปริญญาโท คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร คือ นายพีระพงศ์ ไชยวงศ์ ในปีพ.ศ. 2551.

⁴ เกรียงไกร เกิดศิริ (บรรณาธิการ 2550), ปงสนุกคนตัวเล็กกับการอนุรักษ์, กรุงเทพฯ: อีโคโมสไทย, หน้า 51.

⁵ จากการศึกษาของเกรียงไกร เกิดศิริ (ผู้ร่วมก่อตั้งกลุ่มคนตัวเล็กกับการอนุรักษ์) พบมีการใช้คำว่า “สนุกสนัน” ที่มีความหมายว่า สนุกสนาน ในโคลงมังทรารบเชียงใหม่.

⁶ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. วัยอาจ. 2547. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบูตส์, 2547 หน้า 68.

⁷ สวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต 2539). 2539 หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนาจากคัมภีร์ใบลานและพันธังสื่อ. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม, หน้า 25.

⁸ พระครูพุทธธรรมโสภิต. 2539. ประวัติวัดปงสนุกเหนือและบันทึกครูบาอาโนชัยธรรมจินตมุนี. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม, 2539 หน้า 11.

⁹ ภายใต้การควบคุมของ นายเมธี เมธาสิทธิ สุขสำเร็จ และนายพีระพงศ์ ไชยวงศ์ นักศึกษาปริญญาเอก และปริญญาโทจาก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ลูกหลานของชาวปงสนุกและชาวพะยา

4.3 ความรู้ทางศิลปกรรม-สถาปัตยกรรม และระบบสัญลักษณ์ผ่าน การสื่อความหมาย

ความรู้ทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมเป็นความรู้ที่นำมาตีพิมพ์เผยแพร่ให้ชุมชนได้รับทราบถึงความรุ่งเรืองของวัดปงสนุกทั้งนี้การตีพิมพ์ได้เกิดขึ้นหลายครั้ง ครั้งแรกเป็นการตีพิมพ์เพื่อหางบประมาณในการบูรณะวัด โดยจำหน่ายพร้อมการบริจาคในงาน Nimmanhemmin Art and Design Promenade¹⁰ ซึ่งให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ต่อมาจัดพิมพ์โดย สมาคมอิโคโมสไทย โดยนำองค์ความรู้เดิมมาผสานกับสิ่งที่เกิดจากการศึกษาของกลุ่มทำงาน ซึ่งประกอบด้วย เด็กรุ่นใหม่ของ 3 มหาวิทยาลัย คือ มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงรายของ “กลุ่มคนตัวเล็กกับการอนุรักษ์”

งานศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมต่างๆ ที่ปรากฏภายในวัดปงสนุกมีอยู่เป็นจำนวนมาก อาทิ เจดีย์วิหารพระนอน และวิหารโถงทรงจัตุรมุขที่มีอายุกว่า 120 ปี ที่ต่อมาชุมชนเรียกว่า “วิหารพระเจ้าพันองค์” ซึ่งมีรูปแบบงดงามและเป็นแม่แบบให้อาคารหลังอื่นๆ ในประเทศ เช่น หอคำไร่แม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย วิหารสี่ครูบา วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนี้ ยังเป็นแหล่งรวมศิลปวัตถุิกานาปีการทั้งพระพุทธรูปไม้ ภาพพระพุทธรูปแบบลำปางโบราณ และธงช้างขนาดใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งในที่นี้ขอเน้นความรู้ที่ผู้เขียนได้จากการศึกษามาอธิบาย ดังนี้

พระวิหารพระเจ้าพันองค์

วิหารพระเจ้าพันองค์เป็นอาคารโถงทรงจัตุรมุข สร้างด้วยไม้ในลักษณะหลังคามณฑปโหละซ้อนเหนือหลังคากระเบื้องดินขอ 3 ชั้น แสดงลักษณะผสมผสานระหว่างศิลปะล้านนา พม่า และจีน ชาวบ้านเชื้อสืบต่อกันว่า วิหารพระเจ้าพันองค์นี้ สร้างโดยชาวเชียงแสนเลียนแบบหอคำเมืองเชียงเกียง (เชียงเจียง) ในสิบสองปันนาประเทศจีน และที่น่าสนใจ คือ การนำทองเหลืองหุ้มยอดหลังคาลายความนิยมในการสร้างหลังคาโหละของกลุ่มมณฑล เนปาล ซึ่งผู้เขียนได้เดินทางไปศึกษาอาคารในประเทศเนปาล พบว่า รูปทรงภายนอกมีความคล้ายคลึงกัน หากแต่วิธีการก่อสร้างและโครงสร้างแตกต่างกันจากบันทึกของครูบาอาโนชัยธรรมจินตมุนี กล่าวถึงการปฏิสังขรณ์วัดปงสนุกครั้งใหญ่ในพ.ศ.2429 โดยมีเจ้าหลวงสุริยะจางวาง เจ้านรนนท์ชัย เจ้ารัฐบุรีศรีบุญเลิศ เจ้าแม่คำปัว เจ้าพระยาจำเมือง แจกฟอง และศรัทธาจำนวนมากให้ความช่วยเหลือในครั้งนั้น มีการซ่อมวิหารหลังมียอดพร้อมพระพิมพ์จำนวน 1,080 องค์ เมื่อนำมาติดบนแผงผนังวิหารจึงขนานนามใหม่ว่า “วิหารพระเจ้าพันองค์”

ข้อสังเกตเรื่องคติพระเจ้าพันองค์

การตั้งชื่อวิหารพระเจ้าพันองค์ของครูบาอาโนชัยธรรม

จินตมุนีในครั้งนี้ ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ครูบาอาโนชัยธรรมจินตมุนีต้องการสื่อถึงคติดั้งเดิมของล้านนา ดังปรากฏบนฐานพระพุทธรูปที่สร้างในปีพ.ศ. 2023 เพื่อถวายแด่วัดพระพันตนเมืองฝาง¹¹ คตินี้เกี่ยวข้องกับสายนมหายานที่ “Aparimita-Dharani” กล่าวถึงจำนวนพระพุทธรูปเจ้าที่มีมากมายเท่าเมล็ดทรายริมฝั่งคงคา¹² ในล้านนาปรากฏหลักฐานคติพระพันองค์มาก่อนหน้านี้แล้ว อีกทั้งคตินิยมพระเจ้าพันองค์นี้เป็นที่แพร่หลายในทิเบตและจีนในช่วงการค้าไหม ดังปรากฏรูปปั้นที่ถ้ำ “Tun-Huang” ซึ่งสร้างเพื่อบูชา “Ts’ien-Fo-Tongs” หรือพระเจ้าพันองค์¹³ นั่นเอง

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมการตกแต่งผังอาคาร

วิหารพระเจ้าพันองค์เป็นอาคารโถงมีมุขเข้ามาเชื่อมต่อทั้ง 4 ทิศ จึงมีแผนผังเป็นรูปกากบาทตรงจุดศูนย์กลางประดิษฐานพระพุทธรูปหันพระพักตร์ 4 องค์หันหน้าออกสู่มุขทั้งสี่ ฐานชุกชีเป็นฐานปัทม์และประดับด้วยลวดลายรูปสัตว์ต่างๆ เช่น รุ้ง (เหยี่ยว) วัว สิงห์ นาค ฯลฯ ที่สัมพันธ์กับคติการทำนายโชคชะตา ผู้เขียนสันนิษฐานว่า วิหารแห่งนี้คงใช้สำหรับการสะเดาะเคราะห์ของเมืองเขลางค์ ทั้งนี้เพราะในวัดยังมีเสาหลักเมืองโบราณก่อนที่จะโยกย้ายไปตั้งใหม่ในอีกฝั่งแม่น้ำตามการขยายเมืองใหม่ภายหลัง รวมถึงมีเอกสารในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่ที่เขียนโดยครูบาอาโนชัยธรรมจินตมุนีกว่า ถึงการสะเดาะเคราะห์อันเป็นคตินิยมที่พบในกลุ่มของคนเมืองชาวลื้อไทยองในภาคเหนือ เชียงตุง และลาว

เรือนยอด

เรือนยอดหรือชั้นหลังคาวิหารพระเจ้าพันองค์มีลักษณะคล้ายกับยอดปราสาทแบบพม่าที่ในสมัยราชวงศ์คองบอง ที่มีความโดดเด่นในเรื่องรูปทรงหลังคา กล่าวคือมีการซ้อนชั้นหลังคาวิหารแบบพม่าที่เรียกว่า Kon-PyathatHnit-Hatt โดยแยกหลังคาแต่ละชั้นให้เป็นเอกภาพจากกันด้วยคอสอง แต่ลักษณะที่โดดเด่นของอาคารหลังนี้ คือ การเพิ่มมุขโถงทั้งสี่ 4 ทิศเข้าไปคล้ายกับศาลาสรงน้ำพระบรมสารีริกธาตุที่วัดตันเกว่น จังหวัดเชียงใหม่

บนสันหลังคาเหนือมุขทั้ง 4 สร้างปราสาทไม้จำลองขนาดเล็กหุ้มด้วยสังกะสีปิดทองฉลุลาย สื่อความหมายถึงทวีปทั้งสี่ที่อยู่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ คือ อุดตกรูทวีปทางทิศเหนือ ชมพูทวีปทางทิศใต้ บุรพทวีปทางทิศตะวันออก และอมรโคยานทวีปทางทิศตะวันตก

บนชั้นคอสองตกแต่งด้วยงานไม้แกะสลัก งานไม้ฉลุ และจิตรกรรม ตรงกึ่งกลางของคอสองเจาะเป็นช่องหน้าต่างขนาดเล็กและตกแต่งด้วยแผ่นโลหะฉลุลายรูป ม้า วัว สิงห์ และนรสิงห์เทินหม้อน้ำปูลณณภู ขนบด้วยภาพชาดกเขียนสิบพันพื้นไม้ในกรอบกระจกเรื่อง การบำเพ็ญเพียรของพระพุทธเจ้าในชาติต่างๆ เช่น เติมย์มหาชนก เวลสันตร ภาพพระพุทธเจ้า และวสวัตดีมาร รวมไปถึงสิงห์คาบนาง

¹⁰ สนับสนุนการตีพิมพ์โดยคุณมาดพ ศิลปี. ออกแบบสิ่งพิมพ์โดย Kelvin Wong. เขียนคำนำโดย Prof. Amaritus Ken Taylor ซึ่งเดินทางมาเยี่ยมชมและให้สมญานามอาคารว่า “Jewel of the North” ซึ่งต่อมาจัดทำเป็นนิทรรศการสัญจร เพื่อให้ความรู้เรื่องการอนุรักษ์วัดปงสนุก จำหน่ายหนังสือและโปสการ์ดที่ถ่ายทำ โดยคุณแอนเจล่า ศรีสมวงศ์วัฒนา โดยความร่วมมือของชุมชน เพื่อนำเงินมาสมทบทุนในการบูรณะอาคาร

¹¹ ฮันส์ เพนท์ และคณะ. 2543 ประชุมจาริกล้านนาเล่ม 4 จาริกในพิภพภักดิ์เชียงใหม่. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม, หน้า 43.

¹² Alice Getty. 1978 *The Gods of Northern Buddhism*. (New Delhi: Manshiram Manoharla Publishers Pvt. Ltd., p. 10.

¹³ P. Pelliot. 1903 “Les Grottesboudhique de Toven-houang” in *Bhaisajyaguru. Bulletin de Ecolefrancaised’Extreme-Orient*, Vol.iii, 1903.

ตามความเชื่อของพม่า ภาพหุ่นมาน ท้าววิษณุกรรม และภาพพานรัฐธรรมนูญที่สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองในช่วงหลังปีพ.ศ. 2475 โดยภาพเขียนเหล่านี้มีเทคนิคการเขียนด้วยสีขาวแล้วดัดเส้นสีดำ และใช้สีเหลืองและครามในการตกแต่งรายละเอียด ภาพบุคคลเขียนให้มีกล้ามเนื้อ อันบ่งถึงอิทธิพลการเขียนภาพแบบภาคกลางที่มีความนิยมการเขียนภาพเหมือนจริง ตามแบบของพระทวารนิมิตร ที่ตำแหน่งมุมของชั้นคอสองเหนือหลังคาชั้นที่หนึ่งตกแต่งด้วยรูปกนิกรไม้แกะสลักทรงเครื่องอย่างพม่า และที่มุมของคอสองของหลังคาชั้นที่สองตกแต่งด้วยรูปนกยูงแกะสลักไม้สัญลักษณ์ของกษัตริย์และพระอาทิตย์

สำหรับตะเพินหลังคาชั้นบน ออกแบบเป็นพญานาคลวดรูปที่ทอดตัวลงมาอย่างอ่อนช้อยตามเส้นลาดของสันหลังคา ในชั้นต่ำลงมาจึงเป็นรูปพญานาค โดยมีใบระกาปูนั้นเป็นรูปโกกนาค (ศัพท์ช่างล้านนาหมายถึง สันหลังของพญานาค) อยู่เป็นระยะๆ

เหนือหลังคาชั้นที่สี่ เป็นหลังคาขนาดเล็กบุด้วยแผ่นทองเหลืองปิดทอง แล้วจึงต่อขึ้นไปด้วยยอดทรงระฆังที่ใช้เครื่องปั้นดินเผาเคลือบสีเขียว แล้วจึงปักด้วยฉัตรเงินปิดทอง เชิงชายของหลังคาชั้นที่สี่นี้ตกแต่งด้วยโลหะฉลุลายเครือเถาอย่างเป็นระเบียบและงดงาม

ข้อฟ้าบ้านลมทางวัน

ข้อฟ้าของอาคารมีลักษณะคล้ายกับข้อฟ้าภาคกลาง แต่มีความสะอาดสะอ้านกว่า สำหรับบ้านลมทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กทอดตัวลงมาเพื่อปิดหัวแป ส่วนปลายออกแบบเป็นทางหงส์เช่นภาคกลาง สันนิษฐานว่าเดิมคงสร้างด้วยไม้ทั้งหมดแต่ได้เปลี่ยนเป็นปูนเพื่อความแข็งแรงในภายหลัง

หน้าแหบและโก่งคิ้ว

หน้าแหบหรือหน้าบันของอาคารทั้ง 4 ด้านตกแต่งด้วยไม้แกะสลักรูปดอกบัวบานสัญลักษณ์แห่งความบริสุทธิ์และปัญญา ประดับด้วยกระจกลายบนตะกั่วแผ่นบางเรียกว่า “แก้วอั้งวะ” หรือ “กระจกลาย” ซึ่งนิยมใช้มากในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา นอกจากนั้น ยังมีการนำลวดลายแบบภาคกลางมาผสมผสาน ในส่วนของกนกเปลวและกระจังใบเทศ รวมถึงดอกประจายามสีกลีบได้รูปดอกบัวบริเวณหน้าบันด้านในประดับด้วยแผงพระพิมพ์ 28 องค์ในซุ้มเรือนแก้ว

ใต้หน้าบันออกแบบเป็นโก่งคิ้วรูปวงโค้งต่อกัน 2 วง เป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของล้านนา ภายในบรรจุลายแกะสลักนูนต่ำรูปเทวดาถือช่อดอกไม้ที่คล้ายออกเป็นลวดลายกนก ที่ด้านปลายของแผ่นโก่งคิ้วแกะสลักเป็นรูปกนิกรีรายรำ

นาคทนต์ (นาคะตัน)

นาคทนต์ คือ แผงไม้รูปทรงสามเหลี่ยมทำหน้าที่รับน้ำหนักชายคาภาคกลาง เรียกว่า คันทวย วิหารแห่งนี้มีนาคทนต์จำนวน 28 ตัว ใน 3 รูปแบบ คือ

- รูปพญาลงเกี้ยว คำว่า “พญาลง” หรือ “เล้ง” ในภาษาจีนมีลักษณะคล้ายพญานาคแต่มีเขาปีกและขา ทำท่าม้วนตัว เป็นสัญลักษณ์ของสัตว์สวรรค์และความเป็นสิริมงคล พบในตำแหน่งสำคัญ คือ เสามุขอาคาร

- รูปพญานาคในตำแหน่งเสาประกอบมุขทั้ง 4 ด้าน

- รูปนาคผสมกนกในตำแหน่งเสารับมุมหลังคาและชานาบข้าง คันทวยรูปพญาลงเกี้ยว

เพดานและดาวเพดาน

ในพื้นที่ปิดล้อมของเสาหลวงภายในอาคาร มีแท่นแก้วสี่เหลี่ยมย่อมุมประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง 4 องค์ อันเปรียบได้กับปริศนาคถาอันศักดิ์สิทธิ์เหนือขึ้นไป จึงมีการปูไม้กระดานเป็นห้องบนหลังคาทำหน้าที่เป็นฝ้าของอาคารไปในตัว ฝ้าเพดานทำเป็นพื้นสีแดงและประดับด้วยไม้แกะสลักรูปนกยูงและลูกแก้วกลมสีต่างๆ ใต้คานที่รับพื้นประดับด้วยรูปดอกบัวบาน สำหรับไม้โครงหลังคาด้านล่างไม้ได้บุฝ้า ปล่อยให้เห็นโครงสร้างหลังคาที่สลับซับซ้อนตามเอกลักษณ์ของอาคารล้านนา จึงมีการประดับท้องไม้โครงสร้างตัวสำคัญด้วยไม้แกะสลักเป็นดาวเพดานรูปดอกบัวบาน จำนวน 28 ดวง แต่มีส่วนที่พิเศษคือ บริเวณมุขด้านทิศตะวันออกแกะสลักดาวเพดานเป็นรูปนกยูงตราอันเป็นสัญลักษณ์ของดวงอาทิตย์

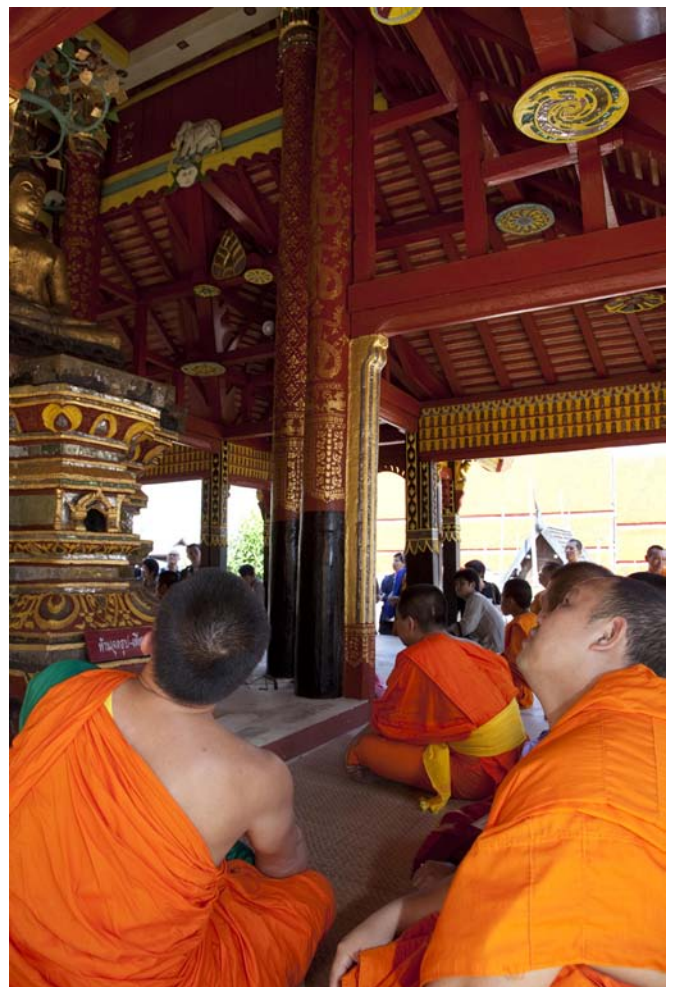
เสา

เสาของวิหารพระเจ้าพันองค์มีจำนวนทั้งสิ้น 32 ต้น แบ่งได้ 3 รูปแบบตามตำแหน่งที่ต่างกัน คือ

- เสาสี่เหลี่ยมจำนวน 24 ต้น ตั้งรับโครงสร้างหลังคามุข มีการประดับด้วยกระจกลายและดอกไม้ปูนปั้น

- เสาเหลี่ยมประดับด้วยกาบรูปกลีบบัว จำนวน 4 ต้น ตั้งอยู่บริเวณมุขวิหารกาบรูปกลีบบัวมีนัยยะถึงฐานของจักรวาลรองรับโลกและภพภูมิต่างๆ ไว้ ในที่นี้วิหารพระเจ้าพันองค์จึงเสมือนกับการจำลองจักรวาลที่ยิ่งใหญ่ให้มาอยู่ในดอกบัวอันบริสุทธิ์

- เสาทรงกลมทาสีแดงรับโครงสร้างหลังคาปลายเสาทำ

เป็นรูปดอกบัวสีขาว จำนวน 8 ต้น ในระหว่างอนุรักษพบว่า เสาทั้ง 8 นี้เคยตกแต่งด้วยลวดลายลงรักปิดทอง จึงทำการลอกลายและปิดทองตามแบบลวดลายเดิมซึ่งลบเลือนเสียมาก โดยเหลือลวดลายเดิมในส่วนที่สมบูรณ์ที่สุดไว้ส่วนหนึ่ง

ปัจจุบันเสาเหล่านี้ได้เสื่อมสภาพลงจนกระทั่งหักและลายปูนปั้นได้หลุดร่วงลง กระนั้นก็ยังคงความงดงามที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของวิหารหลังนี้

คอสอง

คือ แผ่นไม้ที่กั้นระหว่างชั้นของหลังคาแต่ละชั้น บริเวณคอสองด้านในวิหารมีการแกะสลักรูปสัตว์ประจำทิศและธาตุทั้ง 4 ซึ่งปรากฏในคัมภีร์โบราณล้านนาชื่ออรุณวดีสูตร คือ

- ครุฑ สัตว์ประจำทิศตะวันออก ตัวแทนของธาตุลม
- พญานาค สัตว์ประจำทิศตะวันตก ตัวแทนของธาตุน้ำ
- ช้าง สัตว์ประจำทิศเหนือ ตัวแทนของธาตุดิน
- พญาราชสีห์ สัตว์ประจำทิศใต้ ตัวแทนของธาตุไฟ

ฝ้าย้อย

ฝ้าย้อยเป็นฝ้ายง่าที่ห้อยลงมาจากคานปิดด้านบนโดยรอบอาคารและเปิดพื้นด้านล่างโล่งเป็นวิหารโถงทำหน้าที่ป้องกันแดดและฝน เป็นองค์ประกอบของวิหารล้านนาตั้งแต่ยุคพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 24

บนฝ้าย้อยของวิหารเคยประดับด้วยพระพิมพ์ที่สร้างโดยครูบาอาโนชัยธรรมจินตมณี เมื่อปีพ.ศ. 2429 จำนวน 1,080 องค์ และมีเรื่องเล่าว่าในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ทหารไทยได้มาอาราธนาพระพิมพ์เหล่านี้ไปคุ้มครองตนจนเกือบหมดทั้งหลัง จึงเหลือพระพิมพ์เพียงไม่กี่องค์เท่านั้น

ฐานอาคารและแท่นแก้ว

ฐานของวิหารยกสูงจากพื้นระดับของม่อนดอย ประมาณ 90 เซนติเมตร มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยม เพิ่มมุขออกมาทั้งสี่ทิศ สภาพปัจจุบันเป็นฐานก่ออิฐและฉาบปูนซีเมนต์ใหม่เมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2500 สันนิษฐานว่า พื้นเดิมคงใช้ปูนดำแบบโบราณฉาบ การฉาบด้วยปูนซีเมนต์ในภายหลังทำให้มีปัญหาเรื่องความชื้นใต้อาคาร และอาจเป็นปัญหาที่ส่งผลต่อโครงสร้างเสาของอาคารมาตั้งแต่ก่อนการบูรณะเมื่อปี พ.ศ. 2500 จนต้องตัดเสาวิหารตอนล่างเปลี่ยนเป็นปูนซีเมนต์

สำหรับ “แท่นแก้ว” หมายถึง ฐานชุกชีตั้งอยู่ตรงกลางวิหาร จุดตั้งเขาพระสุเมรุศูนย์กลางจักรวาล มีโครงสร้างก่ออิฐฉาบปูนประดับด้วยกระจกเงิน แต่ถูกทาบด้วยสีในภายหลัง บริเวณหน้ากระดานฐานด้านล่างตกแต่งด้วยปูนปั้นรูปสัตว์ต่างๆ เช่น นกอินทรี สิงห์ พญานาค และช้าง เป็นต้น

พระพุทธรูป 4 พระองค์ และโพธิ์พฤกษ์

บนแท่นแก้วประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย 4 พระองค์ พระปฤษฎางค์ชนกันหันพระพักตร์สู่มุขทั้ง 4 ทิศ มีนัยยะแสดงถึงพระพุทธเจ้า 4 พระองค์ที่ได้มาตรัสรู้ และประกาศศาสนาในภัทรกัปได้แก่ พระพุทธเจ้ากกุสันโธ โกนาคมนะกัสสปะ และโคตมะ ยังคงรอพระศรีอริยเมตไตรย์เสด็จมาตรัสรู้ในอนาคต

แผนผังอาคารรูปกากบาทและประดิษฐานพระพุทธรูป 4 องค์เช่นนี้ เป็นที่นิยมในศิลปะพุกามของพม่าที่ด้านหลังของพระพุทธรูปจะเป็นแกนกลางรองรับองค์เจดีย์เบื้องบน หากแต่แกนกลางของวิหารแห่งนี้สร้างรูปโพธิ์พฤกษ์ลอยตัวด้วยสังกะสีทาสีเขียวน้ำตาล มีใบโพธิ์ทำด้วยแผ่นโลหะและนำเอาลูกสนภูเขาามาประดับด้วย ซึ่งไม่เคยพบในที่ใดมาก่อน สันนิษฐานว่าคงนำมาโดยศรัทธาชาวพม่าที่เข้ามาทำธุรกิจป่าไม้ในลำปาง

วิหารพระเจ้าพันองค์ได้รับการออกแบบอย่างวิจิตรบรรจงแสดงถึงพุทธปัญญาอันล้ำเลิศของผู้สร้าง สล่าและเจ้าศรัทธาผู้สนับสนุนการก่อสร้างดังสะท้อนให้เห็นถึงการนำเอาคติสัญลักษณ์ทางศาสนามาถ่ายทอดเป็นงานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมได้อย่างวิจิตร

แม้ว่าวิหารพระเจ้าพันองค์จะเป็นอาคารขนาดเล็ก แต่นัยยะทั้งหมดของอาคารได้ย้ำถึงความสำคัญในฐานะของปราสาทหรือจักรวาลอันมีพระพุทธเจ้าทั้งสี่พระองค์ที่ตรัสรู้แล้วในภัทรกัปนี้ รอเพียงการมาตรัสรู้ของพระศรีอริยเมตไตรย์ตามพุทธพยากรณ์จากอดีตพระพุทธเจ้า

วิหารหลังนี้ยังถ่ายทอดถึงคติความเชื่อในพุทธศาสนาแบบมหายานที่แฝงอยู่ควบคู่กับสังคมไทยในเรื่องของจำนวนอันมากมายเป็นอนันต์ของพระพุทธเจ้าที่ทรงเสด็จมาเผยแผ่พระธรรม เพื่อให้มนุษย์ก้าวข้ามวัฏสงสาร ขณะเดียวกันก็ใช้งานศิลปกรรมแสดงสัญลักษณ์ของภูมิจักรวาล ไม่ว่าจะเป็นเขาพระสุเมรุ ป่าหิมพานต์ สัตว์หิมพานต์ ทวีปทั้ง 4 ดวงดาราต่างๆ รวมไปถึงการบำเพ็ญเพียรของพระพุทธเจ้าที่เขียนเป็นภาพชาดกมาสผสมผสานเป็นองค์ประกอบอย่างลงตัว ทั้งนี้เพื่อให้ผู้คนมีจิตน้อมนำเอาพระธรรมเป็นเครื่องนำพาชีวิตไปสู่แดนนิพพานเบื้องหน้า

4.4 ความรู้เรื่องกระบวนการทำงานอนุรักษ์ : การสร้างความภาคภูมิใจให้ชุมชน

วิหารพระเจ้าพันองค์เป็นอาคารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และมีความงดงามทางสุนทรียศาสตร์ขั้นสูงที่ออกแบบได้อย่างงดงามลงตัวอย่างนัก นับแต่การซ่อมวิหารพระเจ้าพันองค์ครั้งใหญ่ในสมัยครูบาอาโนชัยธรรมจินตมณีถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2557) นับได้กว่า 128 ปีในครั้งนั้น สันนิษฐานว่ามีการต่อมุขทั้ง 4 ของวิหารเพิ่มขึ้น¹⁴ ต่อมามีการบูรณะอีกครั้งเมื่อปีพ.ศ. 2500 โดยศรัทธาวัด คือ นางหนู ชัยบาลและครอบครัวพบว่า เป็นการบูรณะซ่อมแซมชิ้นส่วนที่ผุพังไปตามกาลเวลา เช่น ตัดฐานเสาวิหารโดยไม่ได้มีการแก้ไขรูปทรงของอาคาร นับแต่นั้นมาถึงปีพ.ศ. 2550 ที่ไม่มีการบูรณะวิหารแห่งนี้อีกเลย ทำให้วิหารชำรุดทรุดโทรม แต่ก็ยังทิ้งรูปรอยแห่งความงดงามอยู่ในรูปทรงทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่ประดับตกแต่งบนตัวอาคาร

จากการศึกษาพบว่า สาเหตุหลักของการเสื่อมสภาพของอาคารมี 4 ประการหลัก คือ

1. เสื่อมสภาพตามกาลเวลา ดังจะเห็นได้จากสภาพเสาไม้โครงสร้างชั้นนอกรอบวิหารที่สึกกร่อนเพราะถูกแดดฝนมาเป็นเวลานานกว่า 120 ปี จนต้องมีการตัดโคนเสาแล้วเสริมด้วยคอนกรีตมาแล้วเมื่อการบูรณะครั้งปีพ.ศ. 2500

¹⁴ ดูเพิ่มเติมในเกรียงไกร เกิดศิริ (บรรณาธิการ), เรื่องเดิม, หน้า 60.

2. เสื่อมสภาพเพราะการสาดและการรั่วซึมของน้ำฝนเข้ามาในตัวอาคาร สาเหตุหลักเกิดจากการเปิดช่องหน้าต่างช่วงคอสองทั้ง 4 ด้าน ทำให้น้ำฝนสาดเข้าสู่ภายในอาคาร ทำให้เครื่องไม้โครงสร้างหลังคาและเพดานผุ ตลอดจนมีคราบน้ำฝน กอปรกับการเสื่อมสภาพของปูนฉาบหลังคาและกระเบื้องที่เอื้อต่อการรั่วซึมของน้ำฝนเป็นส่วนสร้างความเสียหายเพิ่มให้แก่ตัวอาคาร

3. ความชื้นจากตัวอาคาร เป็นสาเหตุที่ทำให้ส่วนฐานอาคารพื้นวิหารคอนกรีตรับโครงสร้าง รวมถึงฐานชุกชีเกิดรอยแตกร้าว เพราะความชื้นไม่สามารถระบายผ่านพื้นคอนกรีตเดิมของตัวอาคารที่ถูกซ่อมเมื่อปีพ.ศ. 2500 ได้

4. การถูกทำลายด้วยปลวกที่กัดกินโครงสร้างอาคาร นอกจากนั้นเครื่องตกแต่งอาคารชำรุดสูญหาย เช่น นาคทนต์ที่ได้ถูกถอดออกในส่วนของจักรโลหะ ไม้เชิงชาย ดาวเพดาน ภาพเขียนสีในกรอบกระจก งานปูนปั้นที่ฐานชุกชีที่สื่อความหมายทางศาสนาอย่างแยบยลนี้เป็นงานที่มีอายุยาวนานล้วนต้องการการอนุรักษ์อย่างเร่งด่วนทั้งสิ้น

นอกจากการอนุรักษ์ตัวอาคารแล้ว ยังได้จัดพิมพ์หนังสือและจัดนิทรรศการภาพถ่าย¹⁵ และการอนุรักษ์อาคารในหลายสถานที่ โดยฝึกหัดให้นักศึกษาของภาควิชาศิลปไทย คณะวิจิตรศิลป์ได้มีส่วนร่วมในการดูแลนิทรรศการ อันก่อให้เกิดกระแสความตื่นตัวจากในชุมชนเอง และขยายออกมาสู่ชุมชนภายนอก ขณะเดียวกันก็เป็นการหาทุนในการบูรณะ ส่วนที่สำคัญอีกส่วนของกระบวนการอนุรักษ์ คือ การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ ซึ่งในกรณีนี้ได้สร้างเครือข่ายร่วมกับเอกชน คณาจารย์ และนักศึกษาในสถาบันการศึกษาที่สำคัญและให้การสนับสนุนการทำงานตลอดมา คือ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ และคณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย ที่ร่วมทำงานภาคสนามด้วยกัน จนก่อให้เกิดเป็นนิทรรศการสัญจร “คนตัวเล็กกับการอนุรักษ์” ที่สืบเนื่องจากการอบรมเชิงปฏิบัติการ เพื่อการอนุรักษ์วิหารพระเจ้าพันองค์ เพื่อสร้างจิตสำนึกและเครือข่ายการอนุรักษ์มรดกทางสถาปัตยกรรมของประเทศให้แก่กลุ่มนักเรียน นักศึกษา ชาวบ้าน พระสงฆ์ และบุคคลผู้สนใจในหลากหลายสาขาโดยเริ่มที่วัดปงสนุกจังหวัดลำปางแห่งนี้

¹⁵ โดยความช่วยเหลือของคุณแอนเจล่า ศรีสมวงศ์วัฒนา อาจารย์สืบทัดดี แสนยาเกียรติคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ เรียงชาย อักษรดิษฐ์ และนักศึกษาของภาควิชาศิลปไทย คณะวิจิตรศิลป์ หอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่ และผู้จัดงาน Nimmanhemin Art and Design Promenade ถนนนิมมานเหมินท์ อาจารย์วรนนท์ โสวรรณ อาจารย์สุดสณต์ สุทธิพิศาล อาจารย์เกรียงไกร เกิดศิริ และนักศึกษาจากคณะสถาปัตยกรรม และคณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร คุณสุวารี วงศ์ทองแก้ว หอศิลปะและวัฒนธรรมเทศบาลนครเชียงใหม่.

5. การคาดการณ์สิ่งที่จะตามมาหลังจากการเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นแล้ว

ผลจากโครงการทำให้เกิดเครือข่ายของการอนุรักษ์ที่ชื่อว่า “คนตัวเล็กกับการอนุรักษ์” ที่ค่อยๆ ดำเนินงานช่วยเหลือ ให้คำแนะนำช่วยเหลือในการอนุรักษ์โบราณวัตถุในพื้นที่ต่างๆ ของภาคเหนือ ขณะเดียวกันก็ได้ขยายองค์ความรู้เรื่องการอนุรักษ์ตัวอาคารวิหารพระเจ้าพันองค์ไปในหน่วยงานการศึกษาต่างๆ ทั้งนี้ องค์ความรู้มีทั้งเรื่องของ “การทำงานร่วมกัน” “องค์ความรู้เรื่องสถาปัตยกรรมแบบดั้งเดิม” และองค์ความรู้ใหม่ที่บูรณาการการใช้วัสดุและเทคนิควิธีแบบดั้งเดิมของล้านนา ผสมผสานเทคนิควิธีใหม่แก้ไขอาคารในส่วนที่มีปัญหา เช่น หลังคาได้ใช้วัสดุเดิมคือกระเบื้องดินขอแต่สอดรับด้วยวัสดุรองรับการแตกหักซึ่งผสมผสานระหว่างเก่าและใหม่ที่กลมกลืนกัน

หรือการขยายผลจากการขุดค้นทางโบราณคดี ที่ได้พบหลักฐานที่ยืนยันถึงการบูรณะของครูบาอาโนชัยธรรมจินตมุนี โดยพบฐานเสาศิลาแลง 14 ต้น ใต้อาคาร และการสร้างม่อนดอยที่สร้างด้วยอิฐสูงกว่า 7 เมตร ในปีพ.ศ. 2552

หลังจากการอนุรักษ์ตัวอาคารเสร็จสิ้นลง องค์การ UNESCO ได้มอบรางวัล Award of Merit จากโครงการ 2008 UNESCO Asia-Pacific Heritage Awards for Culture Heritage Conservation ที่สร้างชื่อเสียงและความภาคภูมิใจให้แก่ประเทศไทยเป็นอย่างมาก (ซึ่งนำมาสู่การท่องเที่ยวชุมชนสร้างอาชีพ สร้างรายได้ให้จังหวัดลำปางอย่างต่อเนื่อง)

ในปีถัดมาองค์กร UNESCO มอบหมายให้คณะวิจิตรศิลป์ และชุมชนปงสนุก ดำเนินการโครงการ Pilot Project of South East Asia โดยร่วมมือดำเนินงานกับ Deakin University, Australia จัดการอบรมพระภิกษุสงฆ์ในโครงการ Museum to Museum Capacity Building ที่ซึ่งได้เชื่อมโยงบูรณาการองค์กรต่างๆ เช่น ศูนย์โบราณคดีภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วิทยาลัยอินเตอร์เทค และวิทยาลัยสงฆ์ลำปาง เข้าร่วมงาน ก่อให้เกิดการขยายงานออกไปสู่พื้นที่อื่น เช่น อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ซึ่งทำให้มีการขยายวงกว้างในการรับรู้เรื่องราวของการทำงานพระภิกษุสงฆ์ทั้งของวัดปงสนุก และที่ได้รับ การอบรมเกิดความมั่นใจและสามารถเป็นผู้นำเรื่องการอนุรักษ์ ซึ่งไม่จำเป็นต้องเฉพาะอาคาร แต่หมายรวมถึงงานพุทธศิลป์ต่างๆ คณาจารย์นิสิตนักศึกษา เกิดการทำงานขยายตัวออกไปอย่างไม่หยุดยั้ง จน

สามารถพบและอนุรักษ์ศิลปวัตถุจำนวนกว่า 4,500 ชิ้น และขยายการทำงานกลับมายังจังหวัดเชียงใหม่ และที่อื่น ซึ่งผู้ที่เคยทำงานในกระบวนการเช่นนี้เติบโตและไปทำงานยังสถานที่ที่ตนสังกัด (ทำให้สามารถประหยัดงบประมาณหลวงใน 3 จังหวัดมาเป็นเวลากว่า 4 ปี)

ในปีพ.ศ. 2553 ได้จัดอบรมพระภิกษุสงฆ์และบุคคลทั่วไป 200 คน เรื่อง “พุทธศิลป์ล้านนาและการอนุรักษ์” สนับสนุนโดยองค์การบริหารส่วนจังหวัดเชียงใหม่

ในปัจจุบันพระภิกษุสงฆ์ที่ได้เข้าอบรมทั้งในจังหวัดลำปาง และเชียงใหม่กว่า 300 รูป ปัจจุบันส่วนใหญ่ได้เลื่อนสถานภาพเป็นเจ้าอาวาส และได้สร้างแรงขับเคลื่อนในการอนุรักษ์ภายในจังหวัดลำปาง และใกล้เคียงอย่างต่อเนื่อง จนทำให้จังหวัดลำปางเป็นจังหวัดที่มีชื่อเสียงอย่างมากในการสร้างกระบวนการทำงานอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งทำให้ประหยัดเงินและงบประมาณ ประกอบกับในการอนุรักษ์โบราณสถานเพราะเข้าใจในการทำงานจากองค์ความรู้ แม้จะประเมินเป็นต้นทุนไม่ได้ แต่องค์ความรู้ที่เกิดในชุมชนและขยายต่อในอนาคตอย่างมหาศาลต่อประเทศนั้น สามารถสร้างรายได้เป็นมูลค่ามหาศาลเช่นกัน

แนวทางการจัดการอนุรักษ์โดยชุมชนมีส่วนร่วม

จากการศึกษากรณีการอนุรักษ์วิหารพระเจ้าพันองค์ วัดปงสนุก อาจเป็นแนวทางหนึ่งในการอนุรักษ์ที่เหมาะสมกับบริบททางสังคม และความต้องการของท้องถิ่นที่มีฐานคิดสอดคล้องกับวิถีคิดเรื่อง “บุญ” ของสังคมไทยที่สามารถกระทำได้ทั้ง “กายกรรม” และ “มโนกรรม” ที่ผู้คนทั้งในและนอกชุมชนต่างสามารถสร้างอันสืบผลบุญจากการอุทิศแรงกายแรงใจในการทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา นอกเหนือไปจากการบริจาคทรัพย์แต่เพียงอย่างเดียว

เพื่อสร้างความเข้าใจถึงคุณค่าของโบราณสถานด้วยการอนุรักษ์รักษาและสืบทอด ซึ่งมีคุณค่าที่ไม่อาจประเมินค่าได้ มากกว่าการซื้อและสร้างใหม่โดยการจ้างเหมาและคนในท้องถิ่นปราศจากการมีส่วนร่วม

การสรุปแนวทางการจัดการอนุรักษ์ในประเทศไทย เพื่อความเหมาะสมและลดช่องว่างระหว่างการอนุรักษ์โดยการคงสภาพเดิมเพื่อคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวิชาการกับการซื้อและสร้างใหม่ เพื่อมูลค่าทางเศรษฐกิจ ควรมีแนวทางและขั้นตอนการดำเนินงานที่สำคัญ คือ

- ท้องถิ่นมีความต้องการอนุรักษ์โบราณสถานในท้องถิ่นของตน และเป็นส่วนที่มีความสำคัญยิ่งที่จะนำไปสู่ความร่วมมือและความยั่งยืนต่อไป
- การสร้างความรู้และความเข้าใจในความจำเป็นและประโยชน์ของการอนุรักษ์ให้กับท้องถิ่นที่ตั้งโบราณสถาน เพื่อสร้างความตระหนักและรับรู้ในคุณค่าของโบราณสถานที่มีต่อท้องถิ่นเป็นสิ่งสำคัญเช่นเดียวกัน นักอนุรักษ์จึงมีหน้าที่ในการเป็นผู้ประสานงาน เป็นพี่เลี้ยง เป็นที่ปรึกษาตลอดระยะเวลาการดำเนินงานโดยการประสานระหว่างพระสงฆ์ ช่างอนุรักษ์ ผู้นำชุมชน คนในพื้นที่สถานศึกษา พร้อมสร้างแกนนำที่เข้มแข็งมีความเสียสละและเครือข่ายในการดำเนินงานร่วมกันในลักษณะการเรียนรู้

- สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน โดยการถ่ายทอดความรู้ระหว่างเยาวชนกลุ่มนักศึกษา กับผู้ในท้องถิ่นเกี่ยวกับความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน กับเทคนิคเทคโนโลยีการรวบรวมข้อมูลและวิธีการอนุรักษ์ การศึกษารูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรม งานประติมากรรม จิตรกรรมที่ปรากฏอยู่ในแหล่งโบราณสถานพร้อมการศึกษาบริบทของท้องถิ่นที่รายรอบ
- การประชุมระดมสมองเพื่อเลือกแนวทางที่เหมาะสมในการอนุรักษ์ พร้อมกับการพัฒนาคนและโบราณสถานแต่ละแห่งที่มีความแตกต่างกันไป ด้วยเทคนิควิธีการที่หลากหลายสามารถยืดหยุ่นได้ เป็นการพบปะพูดคุยเพื่อปรับความเข้าใจและแนวทางปฏิบัติให้ตรงกัน ซึ่งควรทำอย่างสม่ำเสมอหลังจากการปฏิบัติงานทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ
- การสำรวจแหล่งโบราณสถานด้วยเทคนิควิธีการด้านสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม เช่น การทำรังวัด การเขียนแบบ การบันทึกโครงสร้างองค์ประกอบของสถาปัตยกรรม และงานศิลปกรรม

อย่างละเอียดโดยช่างอนุรักษ์เป็นผู้ดูแลนักศึกษา และผู้สนใจในการปฏิบัติงานดังกล่าว

- การลงมือปฏิบัติการอนุรักษ์ ซึ่งในโบราณสถานแห่งเดียว อาจต้องใช้หลายกระบวนการหลายวิธีการ เช่น การคงสภาพเดิม การเสริมฐานรากและโครงสร้างให้แข็งแรง การซ่อมแซมโดยใช้วัสดุเดิม การซ่อมแซมโดยใช้วัสดุใหม่ หรือการสร้างจำลองขึ้นใหม่ ทั้งนี้ทุกส่วนของโบราณสถานมีความสำคัญมีคุณค่าในเชิงวิชาการและประวัติศาสตร์ การใช้เทคนิควิธีที่หลากหลายและมีความเหมาะสมในแต่ละส่วนเพื่อมิให้โบราณสถานเสียคุณค่าส่วนใดส่วนหนึ่งไป
- การแบ่งหน้าที่ในการดำเนินงาน โดยกระจายงานเป็นโครงการย่อยตามความถนัดของแต่ละฝ่าย เช่น นักศึกษาในสาขาต่างๆ ให้ทำเป็นกรณีศึกษาประกอบรายวิชา โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษาคอยดูแลอย่างใกล้ชิด พระสงฆ์และคนในชุมชนคอยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านเทคนิควิธีการร่วมกับช่างอนุรักษ์ในลักษณะผู้ช่วยหรือลูกมือ เนื่องจากอยู่ในพื้นที่ตลอดเวลา เป็นต้น
- เมื่อเสร็จสิ้นการดำเนินงาน ควรมีการประเมินคุณค่าและความพึงพอใจของผู้ที่ร่วมดำเนินการทุกฝ่าย ตลอดจนการสร้างเครือข่ายด้านการอนุรักษ์ไว้ เพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ควรมีการเผยแพร่ผลงานการอนุรักษ์ออกสู่วงกว้าง การเนื้องานอนุรักษ์พร้อมกับการพัฒนาคนให้เป็นอนาคตของนักอนุรักษ์โบราณสถานในท้องถิ่นที่มีความรู้ความเข้าใจถึงสภาพปัญหาและบริบทของโบราณสถานในท้องถิ่นได้อย่างชัดเจนและสามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเองต่อไป

ความสำเร็จในการอนุรักษ์โบราณสถานไทย ไม่ว่าจะเป็นการรักษาคุณค่าทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางวิชาการ หรือมูลค่าซึ่งเป็นสิ่งที่ตามมาในชั้นหลัง ดังกรณีการอนุรักษ์วิหารพระเจ้าพันองค์ วัดปงสนุก จังหวัดลำปาง เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับนักท่องเที่ยวในการทำความเข้าใจกับความหมายและคุณค่าของการอนุรักษ์โบราณสถานได้อย่างแท้จริง ซึ่งผลสำเร็จในระดับรางวัลจากองค์การ UNESCO ถือเป็นการยอมรับในระดับนานาชาติ แต่ความสำเร็จเหนือสิ่งอื่นใด คือ การสร้างคนที่ให้มีสำนึกของนักอนุรักษ์สำนึกในคุณค่าของโบราณสถาน ความห่วงใยในโบราณสถานซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ควรภาคภูมิใจ และสามารถเลือกแนวทางการจัดการการอนุรักษ์ที่มีความเหมาะสมกับบริบทความต้องการของท้องถิ่นและสร้างการพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

6. การประเมินผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

กระบวนการทำงานทั้งหมด ได้สร้างให้เกิดกระแสการตื่นตัวทางด้านการอนุรักษ์ในระดับท้องถิ่น และก่อให้เกิดโครงการต่อเนื่องเป็นปฏิกิริยาลูกโซ่ (Chain Reaction) อีกหลายโครงการ เช่น การศึกษาภาพพระบฏวัดปงสนุก การศึกษาลวดลายหีบธรรม โครงการออกแบบและตกแต่งพิพิธภัณฑ์หีบธรรมวัดปงสนุก โครงการอนุรักษ์และแปลความหมายมรดกทางวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง โครงการอนุรักษ์ภาพพระบฏวัดทุ่งผึ่ง โครงการอนุรักษ์ภาพพระบฏวัดทุ่งม่าน ฯลฯ

พระภิกษุสงฆ์ในวัดได้กลายเป็นผู้รู้ และนำประสบการณ์ไปสอน ในส่วนของพระสงฆ์และชาวบ้านเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นเพียงผู้ร่วมโครงการ กลายเป็นผู้นำโครงการในชุมชนอื่นๆ ที่มาขอความช่วยเหลือทั้งจนกลายเป็นผู้นำของจังหวัดในเรื่องการอนุรักษ์ ซึ่งไม่จำเพาะแค่อาคาร หากแต่หมายรวมถึงจารีตประเพณี พิธีกรรม ซึ่งสร้างภาคภูมิใจแก่ชุมชนอย่างไม่หยุดยั้ง จนได้รับรางวัลการอนุรักษ์จากสมาคมสถาปนิกสยามฯ รางวัลเรื่องการท่องเที่ยว ฯลฯ

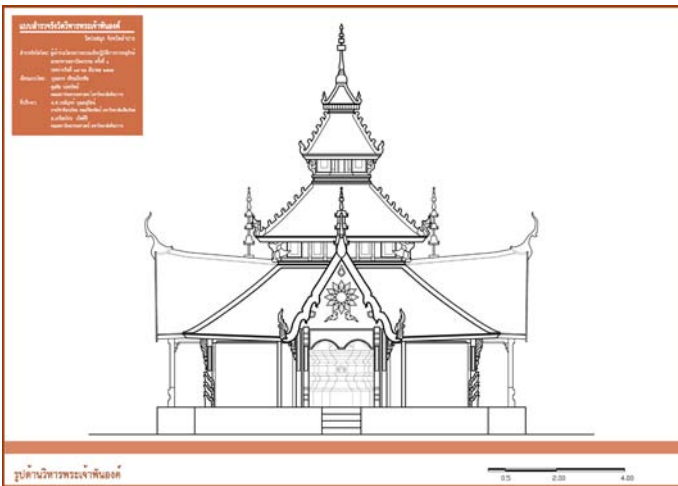
ในปัจจุบันกลุ่มเยาวชนของชุมชนปงสนุก เช่น อาจารย์อนุกุล ศิริพันธ์ ฐาปนกรณ์ เครือระยา ฐาปนีย์ เครือระยา อาจารย์เมธี เมธาสิทธิ สุขสำเร็จ อาจารย์พีระพล ไชยวงศ์ อาจารย์วีระศักดิ์ ของเดิม ฯลฯ ได้เติบโตและสร้างผลงานทางด้านวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงให้กับจังหวัดลำปางและใกล้เคียงเสมอมา

สำหรับกลุ่มคณาจารย์ของคณะวิจิตรศิลป์ เช่น อาจารย์เอียรชยา อักษรดิษฐ์ อาจารย์สืบศักดิ์ แสนยาเกียรติคุณ ก็ยังคงดำเนินงานทั้งการเรียนการสอน การวิจัย ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศิลปกรรมล้านนาต่อไป คณาจารย์และนักศึกษาของคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ และมัณฑนศิลป์ เช่น อาจารย์เกรียงไกร เกิดศิริ อาจารย์วรนนท์ ไสวรรณี และนักศึกษา ต่างเรียนจบ และได้รับการบรรจุเป็นอาจารย์และได้ทำงานตามความสามารถของตนเอง ขยายผลงานของตนออกไปอย่างไม่หยุดยั้ง

นอกจากนั้น ในส่วนของการขยายองค์ความรู้สู่นานาชาติก็ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เช่น การได้รับเชิญให้มีการนำเสนอกระบวนการ

ทำงานของการอนุรักษ์ในระดับนานาชาติหลายครั้ง เช่น การเป็นกรณี Best Practice ของอาเซียน ซึ่งจัดโดยกระทรวงวัฒนธรรมร่วมกับกรมศิลปากร และการบรรยายในประเทศมาเลเซีย ในการประชุมเครือข่ายมหาวิทยาลัยในอาเซียน 2nd ASEAN University Network Thematic Network on University Social Responsibility and Sustainability (AUNUSR&S) Steering Committee Meeting, 13 June 2013 การบรรยาย Best Practice สองครั้งให้องค์กรรัฐบาลเอกชนและชุมชนที่ทำงานอนุรักษ์ของประเทศไต้หวัน ในวันที่ 19 เมษายน พ.ศ. 2557 ในโอกาสเปิดอาคารอนุรักษ์ของรัฐบาล ชื่อ Futai 1910 และการบรรยายในวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2557 ในนาม “คนตัวเล็กกับการอนุรักษ์” รวมถึงเป็นกรณีศึกษาให้แก่องค์กร UNESCO ของรัฐบาลเมียนมาร์ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกในปี.ศ. 2014 ซึ่งเดินทางมารับฟังและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ณ จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2557 และเป็นกรณีศึกษาให้แก่ผู้เข้ารับฟังซึ่งได้แก่ รองอธิการบดี รองคณบดีของสถาบันการศึกษาชั้นนำใน 4 ภาคของประเทศไทย ในการอบรม “วิชาการรับใช้สังคม” ของมูลนิธิธรรมาภิบาล และสถาบันคลังสมองของชาติ เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2557 ก็ได้ขยายความรู้และเครือข่ายออกไปอีกจำนวนมากอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ การบรรยายและการมีส่วนร่วมเช่นนี้มีการขยายไปกว้างทั้งในส่วนของชุมชน พระภิกษุสงฆ์ ผู้มีส่วนร่วมทุกคนที่เริ่มจากการทำงานปฏิบัติงานที่วัดปงสนุกทั้งในส่วนของคณะสงฆ์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาลัยอินเตอร์เทคโนโลยีลำปาง ฯลฯ ที่ต่างมีส่วนร่วมและขยายงานในแต่ละส่วนขององค์กรตนเสมอมา

7. แนวทางการติดตามและบำรุงรักษาพัฒนาการที่เกิดขึ้นให้คงอยู่ต่อไป

การทำงานในลักษณะเช่นนี้ เป็นการทำงานที่ต้องใช้เวลา ความรักทุ่มเท จิตวิญญาณ และความเข้าใจ ทุกคนที่มีส่วนร่วมในการทำงานต่างเติบโตในแนวทางของตนเอง และนำความสามารถของตนมาขยายผลดำเนินการในบริบทที่ตนเกี่ยวข้อง ทั้งนี้เพราะการทำงาน

“ทุกโครงการดำเนินไปด้วยการก้าวไปพร้อมๆ กันของคนตัวเล็กๆ ที่ปราศจากอำนาจและทรัพย์สินเงินทอง มีแต่แรงกายและแรงใจ ใครพอทำอะไรได้ก็ช่วยกันทำ ผลตอบแทนที่ทุกคนได้รับไม่ใช่เงินตรา แต่เป็นผลบุญและความภูมิใจ นับว่าเป็นกระบวนการมีส่วนร่วมที่เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพสังคมวัฒนธรรมไทยอย่างมาก”¹⁶

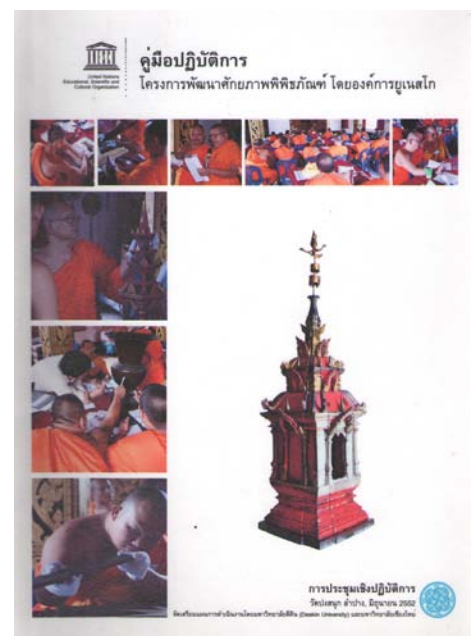
มิใช่เป็นเพียง “ต้องทำให้เสร็จ” หากแต่เป็น “การปลูกฝังจิตวิญญาณ” ในตัวบุคคลจึงมีอาจจะลบเลือนไปได้ง่าย

ผลของการดำเนินงานอนุรักษ์ด้วยความร่วมแรงร่วมใจของทุกภาคส่วน ส่งผลให้วิหารพระเจ้าน้องค วัดปงสนุก ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ได้รับรางวัล “Award of Merit” จากโครงการ 2008 Asia Pacific Heritage Awards for Cultural Heritage Conservation ขององค์การ UNESCO เป็นความสำเร็จจากการร่วมกันดำเนินการอนุรักษ์ และเรียนรู้ร่วมกันตลอดระยะเวลา 10 ปีเป็นการดำเนินงานอนุรักษ์ในแนวทางการบูรณาการที่ต่างจากการรื้อแล้วสร้างใหม่ แม้จะใช้ระยะเวลาที่ยาวนาน แต่ให้ความคุ้มค่าเนื่องจากวิหารพระเจ้าน้องคนี้มีรูปแบบเป็นเอกลักษณ์มีคุณค่าสูงที่ไม่สามารถทดแทนด้วยอาคารหลังใหม่ และก่อให้เกิดต้นแบบแนวคิดและการปฏิบัติการบูรณะโดยภาคประชาชนอย่างแท้จริง ตลอดระยะเวลา 10 ปี สถาบันการศึกษาได้ส่งนักศึกษามาฝึกปฏิบัติแลกเปลี่ยนเรียนรู้และร่วมช่วยอนุรักษ์ตามกำลังความสามารถหลายต่อหลายรุ่น ทำให้วิหารพระเจ้าน้องคทำหน้าที่เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สร้างผลงานตามโครงการของนักศึกษาที่ก่อให้เกิดคุณประโยชน์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน เช่น

- โครงการจัดทำหุ่นจำลองวิหารพระเจ้าน้องคและแผนผังบริเวณ เพื่อวางแผนการอนุรักษ์
- โครงการจัดทำคอมพิวเตอร์สามมิติ เพื่อนำเสนอรูปแบบทางสถาปัตยกรรม อาคารวิหารพระเจ้าน้องค และม่อนดอยแก้วชุมชนวัดปงสนุก
- โครงการจัดทำภาพยนตร์แอนิเมชันวิหารพระเจ้าน้องคและผังบริเวณ
- โครงการทำความสะอาดและการอนุรักษ์พระพุทธรูปไม้ที่เก็บรักษาไว้ในเรือนยอดวิหารพระเจ้าน้องค
- โครงการศึกษาเพื่ออนุรักษ์พระพุทธรูปไม้ในวิหารพระเจ้าน้องค
- โครงการออกแบบตกแต่งภายในพิพิธภัณฑ์วัดปงสนุก
- โครงการประกวดการจัดทำทะเบียนอาคารควรค่าแก่การอนุรักษ์

รวมทั้งการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์กับชุมชนอื่นๆ เช่น โครงการอนุรักษ์วิหารและจิตรกรรมแบบพื้นเมืองที่วัดบ้านก่อ อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง ซึ่งการดำเนินงานนี้เกิดจากการอุทิศแรงกายแรงใจที่ส่งผลให้เกิดประโยชน์มหาศาลสำหรับผู้มีส่วนร่วมดำเนินงานอนุรักษ์อย่างแท้จริง

แม้ว่าคนตัวเล็กกับการอนุรักษ์จะเป็นเพียงโครงการเล็กๆ แต่การร่วมมือร่วมใจของคนเป็นจำนวนมากที่ไม่สามารถเอ่ยรายนามได้หมดก่อให้เกิดความภาคภูมิใจ ตระหนักถึงคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมที่ยิ่งใหญ่ ณ วันนั้นคนตัวเล็กที่เริ่มงานในชุมชนปงสนุก ทั้งที่เป็น

นักศึกษา พระสงฆ์ ชาวบ้าน นักวิชาการได้ยึดโยงกันด้วยน้ำใจไมตรีที่ก่อตัวเป็นสะพานมุ่งสู่การอนุรักษ์ในอนาคต แม้ว่าจะเป็นความสำเร็จที่ไม่ใหญ่โตมากนัก แต่ทุกๆ คนต่างเริ่มจากการมีใจอนุรักษ์โบราณสถาน และดำเนินการรักษาทั้งโบราณสถาน ศิลปกรรมภูมิทัศน์อยู่ตลอด

¹⁶ วรัญญ์ บุญสุรัตน์. “ปฏิกริยาลูกโซ่ Chain reaction.” เล่มเดิม, หน้า 68.

¹⁷ แหล่งเดิม, หน้า 67.

การอนุรักษ์ในสถานที่ก็เป็นสิ่งที่ชุมชนยังคงดูแล หากแต่สิ่งที่สำคัญกว่า คือ การผลิตออกอภผลที่ทุกคนต่างเติบโตสร้างโครงการและวิธีการของตนเอง การทำงานนี้จึงถือเป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดการขยายงานต่อไปตามวิถีของแต่ละคนที่พัฒนาขึ้นด้วยตนเอง จากประสบการณ์ที่ร่วมทำด้วยกัน ถือเป็นพัฒนาการที่เริ่มจากจุดเล็กๆ ที่เมื่อนำมารวมกันแล้ว จะสามารถสร้างพลังที่ยิ่งใหญ่ให้ประเทศชาติสืบไป

ในท้ายที่สุด สิ่งที่ส่งผลภายหลังจากการดำเนินงานที่มากกว่าการอนุรักษ์วิหารพระเจ้าพันองค์ที่กลุ่มนักอนุรักษ์ได้สร้างขึ้น คือ “เรามีได้มุ่งหวังที่จะอนุรักษ์อาคารหลังใดหลังหนึ่งให้แล้วเสร็จแต่เพียงอย่างเดียว แต่ความมุ่งหมายสูงสุดของกิจกรรม คือ การปลูกต้นกล้านักอนุรักษ์ให้พวกเขาได้รับรู้ในคุณค่าและมีจิตสำนึกห่วงแหนรักษามรดกทางสถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมที่เป็นรากเหง้าของตน

หากวันนี้เราทำการอนุรักษ์แต่เฉพาะตัวอาคาร วันหนึ่งข้างหน้าถึงกาลทศุติมต้องหวนกลับมาทำกันใหม่ แต่หากเตรียมความรู้ความเข้าใจอันเปรียบได้กับดินอันอุดมให้ต้นกล้าเหล่านี้ได้ซึมซับและเติบโตขึ้นเป็นต้นไม้ใหญ่ที่แผ่ร่มเงาไพศาลแล้วในวันข้างหน้าพวกเขาเหล่านี้จะเป็นที่พึ่งของอาคารที่ทรงคุณค่าที่มีอีกนับไม่ถ้วนได้ด้วยตัวเขาเอง”¹⁷

ข้อคิดที่ได้จากกรณีตัวอย่างการอนุรักษ์วิหารพระเจ้าพันองค์ คือ การมองให้กว้างไกลถึงปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน สังคม และมองให้ลึกลงไปถึงจิตสำนึกของคนมากกว่าการมองเพียงตัววัตถุ การสร้างกระบวนการอนุรักษ์วิหารพระเจ้าพันองค์นี้จึงมิใช่เน้นที่กระบวนการพัฒนาโบราณสถานเพียงอย่างเดียว หากแต่เน้นที่กระบวนการพัฒนาจิตใจของชุมชนผู้เป็นเจ้าของ รวมถึงผู้เกี่ยวข้องด้วย ซึ่งกระบวนการดำเนินงานอนุรักษ์วิหารพระเจ้าพันองค์มีความแตกต่างจากการจ้างเหมาผู้รับเหมาให้ดำเนินการอนุรักษ์อาคารแต่เพียงอย่างเดียว

การปฏิบัติการอนุรักษ์ต้องอาศัยเวลา ความประณีตและความใส่ใจ ความอึดเอมที่เกิดจากการเสียสละแรงกายแรงใจในการปฏิบัติงานอนุรักษ์ เพื่อสืบทอดคุณค่าของโบราณสถานที่บรรพบุรุษเป็นผู้สร้างเป็นมรดกทางวัฒนธรรมตกทอดสู่คนรุ่นหลัง ความรู้สึกเป็นเจ้าของสิ่งต่างๆ เหล่านี้ สามารถสร้างสำนึกในการอนุรักษ์ให้คงอยู่กับคนในทุกพื้นที่ การเลือกกลุ่มในการอนุรักษ์เป็นเยาวชน คือ การเริ่มต้นในการปลูกฝังสำนึกใหม่ในการอนุรักษ์ด้วยคุณค่าของโบราณสถาน การเสียสละเพื่อดำรงรักษา และสืบทอดประวัติศาสตร์ของมวลมนุษยชาติ เพื่อทดแทนความผิดพลาดและปัญหาที่เกิดขึ้นจากการอนุรักษ์ที่ผ่านมา ซึ่งความคาดหวังว่าเยาวชนในรุ่นหลังจะรับหน้าที่เป็นผู้แก้ไขปัญหาและสร้างแนวทางการอนุรักษ์ที่เหมาะสมกับบริบทของสังคมและท้องถิ่นไทยต่อไป

การทำงานของคนตัวเล็กกับการอนุรักษ์ที่ยังขับเคลื่อนต่อไปรุ่นสู่รุ่น

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. 2540. ระบบการบริหาร-การจัดการวัฒนธรรม. ฉบับปรับปรุงแก้ไข, กรุงเทพฯ: บริษัทประชาชน จำกัด.
- เกรียงไกร เกิดศิริ (บรรณาธิการ). 2550. ปงสนุก คนตัวเล็กกับการอนุรักษ์. กรุงเทพฯ: สมาคมอิโคโมสแห่งประเทศไทย.
- โกวิทย์ พวงงาม. 2553. การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น. พิมพ์ครั้งที่ 1, ทูลสนับสนุนการเขียนตำรา ประจำปี 2551 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.
- ณรงค์ เสียงประชา. 2531. พื้นฐานวัฒนธรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 1, กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ดร.ชนันท์ เอ็มพันธุ์. 2549. การจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว. นนทบุรี: สำนักพิมพ์สุโขทัยธรรมมาธิราช.
- วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์. 2549. วิหารพระเจ้าพันองค์ วัดปงสนุก จังหวัดลำปาง. วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 32 ฉบับที่ 2 (เมษายน - มิถุนายน).
- วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์. 2551. "วิหารพระเจ้าพันองค์ วัดปงสนุก ลำปาง." 2 ฟากแม่วังฝั่งนครลำปาง คู่มือประวัติศาสตร์นครลำปางเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม. ลำปาง: เทศบาลนครลำปาง.
- องค์การ UNESCO. 2515. อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติ พ.ศ. 2515.
- อิโคโมสไทย. 2549. อิโคโมสกับบทบาทของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนา มรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทย. Scientific Seminar on "ICOMOS and Cultural Heritage Conservation Network in Thailand" and ICOMOS Thailand Annual Meeting 2004, 27-28 November 2004, พิมพ์ครั้งที่ 1, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- อิโคโมสไทย. 2550. การอนุรักษ์และพัฒนา มรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างยั่งยืนในแนวทางบูรณาการข้ามศาสตร์. Proceedings of International Conference on "Sustainable Local Heritage-Conservation : The Transdisciplinary Approach" and ICOMOS Thailand Annual Meeting 2006, พิมพ์ครั้งที่ 1, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- อิโคโมสไทย. 2551. การสื่อความหมายในการอนุรักษ์จากสถาบันถาวรสู่ชุมชน. Proceedings of International Symposium 2007 On "Interpretation : From Monument To Living Heritage" and ICOMOS Thailand General Assembly November 1-3, 2007, Bangkok, พิมพ์ครั้งที่ 1, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- อิโคโมสไทย. 2554. มรดกโลก มรดกร่วม : การนำเสนอ คุณค่า และการจัดการ. Proceedings of International Conference 2009 - 2010 On "World Heritage-Shares Heritage: Nomination, Values and Management" October 15-17, 2010, Songkhla, Thailand, พิมพ์ครั้งที่ 1, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- Woralun Boonyasurat and Angela Srisomwongwathana. 2010. **Wat Pongsanuk community based museum.** Community-Based Approach to Museum Development in Asia and the Pacific for Culture and Sustainable Development. France: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO).